

Subjektivni doživljaj seksualnosti odraslih osoba s intelektualnim teškoćama

---

Radačić, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:883059>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Subjektivni doživljaj seksualnosti odraslih osoba s
intelektualnim teškoćama**

Ana Radačić

Zagreb, rujan 2019.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Subjektivni doživljaj seksualnosti odraslih osoba s
intelektualnim teškoćama**

Studentica: Ana Radačić

Mentorica: prof.dr.sc. Daniela Bratković

Komentorica: doc.dr.sc. Natalija Lisak

Zagreb, rujan 2019.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Subjektivni doživljaj seksualnosti odraslih osoba s intelektualnim teškoćama* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Ana Radačić

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2019.

*Zahvaljujem svojoj mentorici prof.dr.sc. Danieli Bratković
i komentorici doc.dr.sc. Nataliji Lisak
na ukazanoj podršci, uloženom vremenu, usmjeravanju
i svim savjetima tijekom izrade diplomskoga rada.*

*Također, željela bih zahvaliti cijeloj svojoj obitelji i Anti
na podršci koju su mi bezuvjetno pružali tijekom studiranja,
te posebno svojoj majci s kojom sam zajedno
vjerovala da za snove nikad nije kasno.*

Hvala!

Naslov rada: Subjektivni doživljaj seksualnosti odraslih osoba s intelektualnim teškoćama

Studentica: Ana Radačić

Mentorica: prof.dr.sc. Daniela Bratković

Program/modul: Edukacijska rehabilitacija/Inkluzivna edukacija i rehabilitacija

Sažetak

Ovo je istraživanje provedeno u okviru znanstvenog projekta Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu „Seksualni identitet, iskustva i stavovi osoba s teškoćama u razvoju“ (2017/2018) čija je voditeljica projekta bila prof.dr.sc. Daniela Bratković. Glavni cilj istraživanja bio je ispitati doživljaje i poglede osoba s intelektualnim teškoćama o ovom važnom aspektu života. Dio istraživanja obuhvaćenog ovim radom je kvalitativna analiza dobivenih rezultata samo jedne regionalne skupine ispitanika. Prema principima namjernog uzorkovanja u kvalitativnom tipu istraživanja, fokus grupu činila je skupina od 10 odraslih osoba s intelektualnim teškoćama, korisnika organiziranog stanovanja u Osijeku, s lakim i umjerenim stupnjem intelektualnih teškoća. Kao vrsta kvalitativne analize podataka korištena je tematska analiza (Braun i Clarke, 2006). U nalazima istraživanja definirano je sedam različitih tematskih područja s pripadajućim temama i potkategorijama: doživljaj seksualnosti; definicija ljubavi; intimni odnosi; iskustva u izražavanju seksualnosti; društvene i zakonske norme; rizici u seksualnim odnosima; seksualna, bračna i obiteljska prava. Ono što se može zaključiti iz nalaza je da sudionici istraživanja imaju razvijenu svijest o seksualnosti i različita iskustva. Iako su relativno dobro informirani, nedostaje im više znanja i dubljeg razumijevanja pojedinih tema te iskazuju potrebu za više edukacije i podrške od strane normalne i neformalne okoline osobito u području ostvarivanja prava.

Ključne riječi: intelektualne teškoće, seksualnost

Title: The perception of sexuality in adults with intellectual disability

Student: Ana Radačić

Mentor: Daniela Bratković, Ph.D, full professor

Programme/Department: Graduate Study of Educational Rehabilitation/Inclusive Education and Rehabilitation

Summary

This research was conducted within the framework of scientific project of the Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, University of Zagreb "Sexual Identity, Experiences and Attitudes of Persons with Developmental Disabilities" (2017/2018) whose project leader was Daniela Bratković, PhD. The main goal of the research was to examine experiences and views of individuals with intellectual disabilities on this important aspect of life. Part of the research covered in this paper is a qualitative analysis of the results obtained from only one regional group of respondents. According to the principles of intentional sampling in qualitative type of research, the focus group consisted of a group of 10 adults with intellectual disabilities, users of organized housing from Osijek, with mild and moderate intellectual disabilities. Thematic analysis was used as a type of qualitative data (Braun and Clarke, 2006). The research findings identified seven different thematic areas with related topics and subcategories: experience of sexuality; definition of love; intimate relationships; experiences in expressing sexuality; social and legal norms; risks in sexual relations; sexual, marital and family rights. From the findings we can conclude that participants have developed awareness of sexuality and different experiences. Participants are relatively well informed, but they lack knowledge, deeper understanding of particular topics and show that they need more education, better formal and informal support, especially in the area of exercising rights.

Key words: intellectual disability, sexuality

Sadržaj

1. UVOD.....	8
1.1. Seksualnost osoba s intelektualnim teškoćama.....	8
1.1.1. Adolescencija.....	9
1.1.2. Masturbacija i seksualni odnosi.....	10
1.1.3. Manjak znanja i vještina.....	11
1.1.4. Seksualno zlostavljanje.....	12
1.1.5. Formalna i neformalna podrška – seksualna edukacija.....	12
1.1.6. Što treba promijeniti?.....	15
2. PROBLEM ISTRAŽIVANJA.....	17
3. CILJ ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČKA PITANJA.....	18
4. METODE RADA.....	19
4.1. Metode prikupljanja podataka.....	19
4.2. Sudionici istraživanja.....	20
4.3. Način prikupljanja podataka.....	20
5. KVALITATIVNA ANALIZA PODATAKA.....	22
6. INTERPRETACIJA NALAZA ISTRAŽIVANJA.....	26
6.1. Ključni nalazi istraživanja.....	41
7. ZAKLJUČAK.....	43
8. LITERATURA.....	46
9. PRILOZI.....	50
9.1. Kvalitativna analiza odgovora prema istraživačkim pitanjima.....	50

1. UVOD

1.1. Seksualnost osoba s intelektualnim teškoćama

Seksualnost je važan dio osobnosti i jedna od osnovnih potreba svake osobe te prema tome ne može biti odvojena od drugih aspekata života. Riječ seksualizam (*lat. sexualis*) označava spolni život, odnosno spolnost (Anić, Klarić i Domović, 2002). Prema definiciji Stoffelena (2018), seksualnost obuhvaća spol, spolne uloge, seksualnu orijentaciju, eroticizam, užitak, intimu i reprodukciju. Time možemo reći da je spolni život sastavni dio ljudskog razvoja i iskustva koji nas definiraju i koji nam oblikuju sliku o sebi (Gordon, Tschopp i Feldman, 2004; Gomez, 2012; Jahoda i Pownall, 2014). Prema autorici Gomez (2012), seksualnost uključuje fizičku, psihološku, socijalnu, emocionalnu, kulturnu i etničku dimenziju spola i roda. Ona ima utjecaj na naše mentalno i fizičko zdravlje. Seksualnost, kao bitan aspekt osobnosti, dio je intime svakog čovjeka koja uključuje osjećaje ugone, sigurnosti, povezanosti, vlastite vrijednosti, bliskosti, podrške i ljubavi (Isler, Tas, Beytut i Con, 2009; Bratković, 2011).

Kao i kod tipične populacije, poznato je da i osobe s intelektualnim teškoćama imaju potrebu i pravo izraziti svoju seksualnost. Ipak, kroz povijest su osobe s intelektualnim teškoćama smatrane aseksualnima te uglavnom počiniteljima ili žrtvama seksualnog nasilja (McDaniels i Fleming, 2016, prema Ćwirynkalo, Byra, Żyta, 2017). Takve društvene percepcije su kočile razvoj seksualnog aspekta kod ovih osoba te se stvarala slika o osobama s intelektualnim teškoćama kao aseksualnim bićima bez razmatranja njihovih odraslih uloga koje uključuje i područje seksualnosti (Rhodes, 1993, prema Gordon, Tschopp i Feldman, 2004). Prema autoru Kijaku (2011) može se zaključiti da je problem spolnosti zanemaren među populacijom osoba s intelektualnim teškoćama te da je ova tema pretvorena u tabu i potpuno gurnuta u drugi plan. Negativni stavovi i predrasude okoline o seksualnosti osoba s intelektualnim teškoćama javljaju se zbog straha i ignoriranja, a utječu na razvoj njihovog seksualnog identiteta, mogućnost izražavanja seksualnosti i uspostavljanje intimnih i partnerskih odnosa (Whitney, 2006, prema Azzopardi-Lane i Callus, 2014). Takvi stavovi mogu biti prepreka uključivanju u društvo i ostvarivanju vrednovanih socijalnih uloga i razvojnih zadataka odrasle dobi. U postojećem društvu odrasla dob se karakterizira kao neovisnost na svim poljima života, a zbog identiteta koje nose sa sobom, ranjivosti i potrebe za podrškom osobe s intelektualnim teškoćama su duže tretirani kao djeca (infantilizacija) (Wilkinson, Theodore i Raczka, 2015). Takvom infantilizacijom dodatno se produbljuje

nesrazmjer između njihovog psihosocijalnog i tjelesnog razvoja (Bratković, 2011). Pravilom normalizacije u društvo je uvedeno razumijevanje i prihvaćanje osoba s intelektualnim teškoćama kao seksualnih bića (Kijak, 2013). Ipak, u novije vrijeme, pod utjecajem suvremenih znanstvenih i stručnih spoznaja, unaprjeđenja ljudskih prava i razvoja sustava podrške u zajednici, na spolnost osoba s intelektualnim teškoćama sve više se gleda kao na normalan dio razvoja, ljudskih potreba i prava (Bratković, 2011). Posljednjih nekoliko desetljeća unaprjeđuje se kvaliteta podrške osobama s intelektualnim teškoćama i na ovom području, iako je općenito ona još uvijek više fokusirana na druga područja života (Gilmore & Chambers, 2010, prema Ćwirynkalo, Byra, Żyta, 2017).

1.1.1. Adolescencija

Kada govorimo o osobama s intelektualnim teškoćama, postojeća istraživanja u pravilu ne pokazuju da osobe s intelektualnim teškoćama odstupaju u tjelesno-biološkom aspektu spolnog razvoja od osoba bez teškoća (Salerno i dr., 1975; Monat, 1982; Mitchell, 1985; Sugar, 1990; prema Bratković i Teodorović, 2000) ukoliko nije prisutan specifični sindrom (Stoffelen, 2018). Ove osobe također izražavaju seksualna ponašanja, želju za intimnošću i socijalnim kontaktima, ali njihovi spolni nagoni variraju u usporedbi s vršnjacima tipičnog razvoja (Wood, 2004, prema Bratković, Vukašinec i Masnjak Šušaković, 2018). Razvoj seksualnosti počinje već rođenjem i neovisno o sposobnostima javlja se tijekom djetinjstva kod sve djece. Fizički rast i seksualno sazrijevanje su istaknute karakteristike adolescencije (Isler, Tas, Beytut i Con, 2009). Adolescencija predstavlja brojne izazove za svaku osobu na svom putu ka odrasloj dobi, a za osobe s intelektualnim teškoćama taj proces je još teži (Gordon, Tschopp i Feldman, 2004). Razdoblje spolnog razvoja u adolescenciji za osobe s intelektualnim teškoćama obično započinje kasnije nego kod osoba urednog razvoja. Prosječna dob prve menstruacije žena s intelektualnim teškoćama je 14 godina, a prve polucije kod muškaraca s intelektualnim teškoćama je 15 godina što ukazuje na to da pojavljivanje prvih menstruacija i polucija može biti odgođeno za tri godine u odnosu na ostatak populacije (Kijak, 2011, 2013). Nalazi su to istraživanja provedenog u Poljskoj koje je uključivalo 133 osobe s umjerenim intelektualnim teškoćama u dobi od 18 do 25 godina. Većina ispitanika u istraživanju je prema rezultatima smještena u period srednjeg (40 %) ili kasnog (49 %) puberteta, a samo je 10 % ispitanika bilo u periodu ranog puberteta. Jedna osoba se nalazila u predpubertetskom periodu (Kijak, 2013). Razvoj drugih spolnih značajki kao što je rast stidnih dlačica, grudi, vanjskih spolnih organa te promjena glasa kod muškaraca (mutacija), ne razlikuje se mnogo u usporedbi s mladima urednog razvoja (Gawlik,

Nowak i Zalewski, 1995, prema Kijak, 2011). Također, navedeno istraživanje potvrđuje da osobe s intelektualnim teškoćama primjećuju fizičke promjene na svome tijelu, ali da u većini slučajeva ne razumiju zašto se one događaju. Kada je riječ o promjenama u adolescenciji koje se događaju suprotnom spolu od vlastitog, istraživanje je pokazalo da takve promjene može navesti samo 37% ispitanika. Također su pokazali nisku razinu znanja o kontracepciji. Samo 10 % ih je znalo što je kontracepcija. Najčešće navođene metode kontracepcije su bili kondomi i kontracepcijske pilule (Kijak, 2011). To potvrđuje još jedno novije istraživanje u kojemu je od 20 intervjuiranih sudionika s intelektualnim teškoćama njih polovina čula za kontracepciju i time pokazali manjak znanja o kontracepciji, ali i o spolnim bolestima. Za kondom su znali da se koristi kako bi se spriječila neželjena trudnoća ili da bi se zaštitilo od spolnih bolesti, ali generalno znanje o ovim temama bilo je vrlo siromašno (Schaafsma, Kok, Stoffelen i Curfs, 2017).

1.1.2. Masturbacija i seksualni odnosi

Masturbacija se pokazala kao najčešći oblik seksualnog izražavanja kod osoba s intelektualnim teškoćama te je češća u odnosu na opću populaciju (Kijak, 2013, prema Medina-Rico, Lopez-Ramos i Quinonez, 2018). Već spomenuto istraživanje u kojemu je sudjelovalo 133 osobe s intelektualnim teškoćama njih 76 % je izjavilo da je masturbiralo, muškarci (89 %) duplo češće nego žene (48 %). Sve osobe su rekle da su masturbirale u svome domu kada su bile same no u istraživanju je utvrđeno da se to događalo i na drugim mjestima poput škola, parkova, javnih toaleta, dućana, javnog prijevoza, zdravstvenih ustanova. 7 % ih se za vrijeme masturbacije stimuliralo na netipičan način uz korištenje različitih alata, ili uz pomoć hrane, namještaja i drugih objekata (Kijak, 2013). Činjenica je da se ovakve patološke forme masturbacije uzrokuje nedostatak informiranosti zbog čega osobe s intelektualnim teškoćama mogu ozbiljno ugroziti svoje zdravlje. Nalazi ukazuju da što je stupanj intelektualnih teškoća veći, masturbacija se češće događa javno gdje je bitno izvijestiti da se masturbacija kod ovih osoba pojavljuje ne samo kao posljedica sniženih intelektualnih sposobnosti nego češće kao rezultat nepravilne socijalizacije i nedostatka seksualne edukacije (Kijak, 2013).

U istom istraživanju dob prvog seksualnog odnosa kod muškaraca s intelektualnim teškoćama je u prosjeku bila 17,5, a kod žena 19 godina (Kijak, 2013). Istraživanje Goldsteina (1988, prema Kijak, 2013) provedeno na maloj skupini osoba s intelektualnim teškoćama u dobi od 16 do 18 godina pokazali su da je samo 15 % ispitanika iskusilo prvi seksualni odnos

gdje je prosječna dob iznosila 24 godine. Osobe s intelektualnim teškoćama su obično birale vršnjake za seksualne partnere, a u svim slučajevima je to također bila osoba s intelektualnim teškoćama. U tri slučaja partner je bila osoba istog spola. Tijekom odnosa samo je 39 % ispitanika koristilo kontracepciju. Razlog tome su navodili neznanje, neugodu, gađenje ili teškoće pri korištenju (Kijak, 2013). U istraživanju u kojemu je sudjelovalo 20 intervjuiranih sudionika s intelektualnim teškoćama, njih 15 je izjavilo da je imalo seksualne odnose, a 7 ih je koristilo kondom kao kontracepciju (Schaafsma, Kok, Stoffelen i Curfs, 2017).

Ovim nalazima možemo utvrditi da osobe s intelektualnim teškoćama imaju određena iskustva u području seksualnosti, ali nedovoljno znanja o svojoj seksualnosti.

1.1.3. Manjak znanja i vještina

Nedostatak znanja o seksualnosti i seksualnim pravima čini osobe s intelektualnim teškoćama posebno ranjivima (Murphy i O'Callaghan, 2004; O'Callaghan i Murphy, 2007, prema Stoffelen). Mnoga istraživanja pokazuju da osobe s intelektualnim teškoćama imaju nisku razinu znanja o vlastitoj seksualnosti (Galea i sur., 2004, Cheng and Udry, 2003, prema Allen i Seery, 2007) kao i neadekvatnu seksualnu edukaciju u odnosu na vršnjake tipičnog razvoja (McCarthy, 2009; Healy, McGuire, Evans i Carley, 2009; Kelly, Crowley i Hamilton 2009; Cheng i Udry 2003, prema Jahonda i Pownall, 2014; East i Orchard, 2014, prema Bratković, Vukašinec i Masnjak Šušković, 2018). Rezultate o niskoj razini informiranosti i znanja o vlastitoj spolnosti pokazuje i istraživanje provedeno u Republici Hrvatskoj (Bratković i Teodorović, 2000). Rezultati su pokazali da osobe s intelektualnim teškoćama znaju identificirati osnovna obilježja spolnog razvoja i ponašanja, ali izražene su teškoće u potpunijem razumijevanju spolnog funkcioniranja. Unatoč dobrom poznavanju seksualnog ponašanja, takvo ponašanje nisu povezivali s mogućnošću začeća. Većina ih je pokazala da zna razlikovati primjereno i neprimjereno ponašanje s obzirom na situaciju u kojoj se ona događa (koncept privatnosti). Razumijevanje primjerenosti spolno-socijalnog kontakta s obzirom na odabir adekvatne osobe bilo je nepotpuno. Uočeno je i neznanje o zaštiti spolnog zdravlja (Bratković i Teodorović, 2000, prema Bratković 2011). U odnosu na spol, muškarci s intelektualnim teškoćama imaju veće znanje o seksualnosti u odnosu na žene s intelektualnim teškoćama (Jahonda i Pownall, 2014). Jasno je da ukoliko se osobama s intelektualnim teškoćama ne omogući adekvatna seksualna edukacija, njihovo znanje o ovim temama se uglavnom temelji na neodgovarajućim informacijama i lošim iskustvima što ih izlaže rizicima kao što su neželjene trudnoće, spolno prenosive bolesti te seksualno nasilje.

1.1.4. Seksualno zlostavljanje

Već je ranije spomenuto kako su se osobe s intelektualnim teškoćama kroz povijest smatrale zlostavljačima ili žrtvama seksualnog nasilja. Upravo zbog nedostatka znanja o spolnosti osobe s intelektualnim teškoćama su u većem riziku postati žrtve seksualnog nasilja od ostale populacije (Conod i Servais, 2008, prema Medina-Rico, Lopez-Ramos i Quinonez, 2018). U istraživanju gdje je intervjuirano 20 osoba s intelektualnim teškoćama, četvero sudionika je izjavilo da su bili žrtve seksualnog zlostavljanja. Sve žrtve su u vrijeme zlostavljanja imale manje od 23 godine. Jedna muška osoba je izjavila da je bila zlostavljana kada je imala 18 godina od strane dugog dječaka u školi. Ostale tri žrtve bile su žene. Još jedan muškarac je izvijestio o svojim negativnim iskustvima na odmoru gdje mu je drugi muškarac dirao intimne dijelove tijela bez njegovog dopuštenja (Schaafsma, Kok, Stoffelen i Curfs, 2017). Također, u istraživanju u Turskoj u kojem je sudjelovalo 60 adolescenata s intelektualnim teškoćama njih 20 je izjavilo da ih je nepoznata osoba dirala za spolne organe bez njihovog dopuštenja (Isler, Tas, Beytut i Con, 2009). Ovi primjeri svjedoče neminovnosti zlostavljanja nad ovom populacijom. Kako bi se to spriječilo važno je osobe s intelektualnim teškoćama uključiti u oblike seksualne edukacije kako bi dobili važne informacije o razvoju vlastite seksualnosti, ali i to kako bi ih se podučilo o osobnoj sigurnosti, te naučilo govoriti u vlastito ime. Seksualna edukacija bi znatno smanjila i mogućnost seksualnog zlostavljanja.

1.1.5. Formalna i neformalna podrška – seksualna edukacija

Mnogi autori ističu važnost stvaranja programa koji će omogućiti osobama s intelektualnim teškoćama povećati znanje, te tako imati bolju kontrolu nad svojom spolnošću.

Seksualna edukacija je oblik obrazovnog djelovanja i informiranjima vezanim uz pitanja o spolnosti (Bratković, 2000). Na ovom području prevladavaju uglavnom neformalni oblici djelovanja koji se provode prema potrebi. Zbog toga se naglašava važnost razvoja formalnih oblika djelovanja koja su planirana i strukturirana. Autor Haffiner (1990, prema Bratković, 2000) navodi četiri glavna cilja seksualne edukacije. Prvi cilj je usmjeren na davanje informacija o spolnom razvoju, autonomiji, reprodukciji, seksualnom izražavanju, trudnoći, porodu, roditeljskim ulogama, sprečavanju trudnoće, spolnom zdravlju i spolnoj zloupotrebi. Drugi cilj se odnosi na razumijevanje obiteljskih, religioznih i kulturnih vrijednosti, samopoštovanju i razumijevanju odnosa među spolovima. Treći cilj je poticanje i razvijanje vještine komunikacije, vršenja izbora, donošenja odluka i odbijanje zahtjeva. Četvrti cilj se odnosi na oblikovanje socijalno prihvatljivih ponašanja i zaštite vlastitog

dostojanstva. Također, kroz seksualnu edukaciju osobe saznaju i o načinima seksualnog zadovoljavanja koji su primjereni i sigurni za njih i njihovu okolinu (Bratković, 2011).

U sklopu seksualne edukacije provodi se i tzv. savjetovanje čija je svrha rješavanje specifičnih problema povezanih sa spolnošću za pojedinačne situacije i pitanja (Craft i Craft, 1982, prema Bratković, 1996). U svom priručniku „Edukacija o spolnosti osoba s intelektualnim teškoćama“, Bratković (2000) je kreirala primjer programa seksualne edukacije. Evaluacija tog programa pokazala je značajno višu razinu svijesti i znanja o spolnosti nakon primjene programa.

Unatoč težnjama da se mlade što prije počne educirati o temi spolnosti, istraživanje provedeno u Turskoj u kojemu je sudjelovalo 60 učenika s lakim i umjerenim intelektualnim teškoćama u dobi od 15 do 20 godina, polaznika okupacijskih škola, nešto više od polovine (51,7 %) mladih je izjavilo da nije imalo nikakvu edukaciju o seksualnosti. Osim toga, 46,7 % učenika nikada nije s članovima obitelji razgovaralo o seksualnim odnosima. Izjavili su da su potrebne informacije dobili od prijatelja ili su ih pronašli na internetu i u medijima (Isler, Tas, Beytut i Con, 2009). Također, Barnard-Brak i sur. (2014, prema Medina-Rico, Lopez-Ramos i Quinonez, 2018) su u svom istraživanju utvrdili da je tek između 53 % i 56 % osoba s teškim i umjerenim intelektualnim teškoćama bilo uključeno u neki oblik seksualnog obrazovanja. Rezultati su pokazali da je ovako niska prevalencija bila je posljedica toga što većina osoblja i davatelja usluga nije bila spremna predstaviti teme seksualnosti tim korisnicima. Zbog toga je važna i uloga djelatnika zdravstvene skrbi koji trebaju osigurati ne samo davateljima usluga, nego i obiteljima osoba s teškoćama osnovnu edukaciju o seksualnosti. Kada se o seksualnosti raspravlja otvoreno i redovito, razgovori će biti efikasniji za sve sudionike.

Uz program seksualne edukacije osobe s intelektualnim teškoćama informacije i znanje o seksualnosti dobivaju i od svoje obitelji, roditelja, prijatelja, terapeuta, zdravstvenih djelatnika i drugih davatelja usluga. Često su informacije iz ovih izvora ograničene zbog predrasuda ili nelagodnosti koje obitelji i drugi imaju vezano uz teme seksualnosti osoba s intelektualnim teškoćama. Ponekad su roditelji i ostali davatelji usluga zaštitnički nastrojeni prema osobi s intelektualnom teškoćom što može negativno utjecati na osnaživanje osobe u ovim područjima (Azzopardi-Lane i Callus, 2014). Mnogi roditelji mogu biti izrazito fokusirani na brigu o svom djetetu s teškoćom i u međuvremenu ignorirati njihov spolni razvoj (Gordon, Tschopp i Feldman, 2004). Obitelj i stručnjaci bi trebali biti upućeni u

potrebe osoba s intelektualnim teškoćama i pružiti informacije o različitim temama na području seksualnosti na način koji je pristupačan toj osobi. Također, osobe s intelektualnim teškoćama bi same trebale biti u mogućnosti birati kako i na koji način žele dobiti informacije. U jednom istraživanju, jedna osoba je izjavila da mu u dobivanju informacija o seksualnosti može pomoći njegova obitelj, dok je druga pak rekla kako mu je neugodno i stresno o tome komunicirati s roditeljima (Friedman, Arnold, Owen i Sandman, 2014). I istraživanje o 20 intervjuiranih sudionika predstavilo je nalaze i o ovoj temi. Većina sudionika nije dobila ovakve oblike podrške od svoje obitelji. Tek je 5 osoba izvijestilo da je dobilo ili tražilo podršku od članova svoje obitelji o temi seksualnosti. Najčešće su to bili braća i sestre, zatim roditelji, a tek onda šira rodbina. Isto istraživanje je pokazalo kako ove osobe imaju malo prijatelja, a tek je jedna osoba rekla da je sa svojom prijateljicom razgovarala o seksu (Schaafsma, Kok, Stoffelen i Curfs, 2017). U istraživanju na zapadu Škotske u kojemu je sudjelovalo 60 adolescenata (30 adolescenata s blagim intelektualnim teškoćama i 30 adolescenata bez teškoća) u dobi od 16 do 21 godine, grupa mladih bez teškoća izvijestila je o korištenju više izvora informacija o seksualnosti kao i češćim razgovorima s prijateljima i obitelji nego oni sa intelektualnim teškoćama. Obje grupe su kao izvor informacija navele medije. Zapanjujući podatak je bio da nitko od osoba s intelektualnim teškoćama nije dobio nikakve informacije od liječnika opće prakse o ovoj temi (Jahonda i Pownall, 2014).

Kultura i norme koje prevladavaju u određenom podneblju također mogu imati utjecaj na dobivanje informacija o ovim temama. U nekim kulturama nije uobičajeno govoriti o seksu i seksualnosti. To nam ilustrira istraživanje provedeno na Malti gdje još uvijek veliki utjecaj imaju katolički religijski običaji. To dokazuju i izrazi korišteni od strane sudionika u istraživanju za opisivanje situacija i događaja. Oni su primjerice koristili izraz *pravljenje djece* umjesto izraza spolni odnos ili seks izjednačavajući spolni čin sa prokreacijom. Također, nekolicina sudionika je pokazivala sram kada se govorilo o temi seksualnosti. I žene i muškarci su se stalno smijuljili, a jedna sudionica je izjavila kako uvijek odvrti pogled kada su na televiziji ljubavne scene (Azzopardi-Lane i Callus, 2014). Ovakve reakcije i izjave mogu biti interpretirane kao nedostatak izloženosti takvim razgovorima i temama zbog njihove kulture i načina života koji njihova kultura nosi.

Puno je toga što se treba promijeniti kako tema seksualnosti više ne bi bila tabu u društvu te kako bi se o tome otvoreno raspravljalo. Za osobe s intelektualnim teškoćama najintenzivnija podrška na ovom području potrebna je kada osoba ulazi u razdoblje puberteta kada je spolni razvoj najintenzivniji. Zbog raznih promjena koje im se tada događaju osobe s

intelektualnim teškoćama mogu biti prilično zbunjene pogotovo ako nemaju adekvatnu podršku. Ne smije se zanemariti niti razvoj socijalnih vještina kojima se ostvaruju bliski i intimni odnosi s drugim osobama.

1.1.6. Što treba promijeniti?

U raznim istraživanjima u kojima su sudjelovale osobe s intelektualnim teškoćama govoreći o svojoj seksualnosti, stvarao se kontekst u kojemu se stereotipna slika o osobama s intelektualnim teškoćama kao aseksualnim bićima može zaboraviti, a gdje su osobe s intelektualnim teškoćama pokazale svijest o vlastitoj seksualnosti. Uzimajući u obzir percepciju osoba s intelektualnim teškoćama možemo vidjeti da se osjećaju ograničeno u ostvarivanju svojih prava vezanih uz seksualnost. Kao razloge navode nedostatak privatnosti, ograničene financije kao i ovisnost o drugima u većini aspekata svojih života. Također, kažu da njihovi roditelji i ostali davatelji usluga često ograničavaju njegovu seksualnu ekspresiju i da imaju veliki utjecaj na ostvarivanje mogućnosti ostvariti intimne veze (Azzopardi-Lane i Callus, 2014).

U Sjedinjenim Američkim Državama provedeno je istraživanje u kojemu se okupilo 35 osoba s intelektualnim teškoćama kako bi raspravljale o seksualnom samozastupanju. Kada su razgovarali o preporukama i promjenama koje bi se trebale napraviti kako bi se poboljšalo njihovo seksualno samozastupanje naveli su pet tema: trebalo bi se proširiti pristup informacijama, ukloniti sistematske barijere u društvu, educirati sve osobe koje rade s osobama s teškoćama, povećati pristup savjetovanju te stvarati više prilika za seksualno izražavanje (Friedman, Arnold, Owen i Sandman, 2014).

Sudionici su istaknuli važnost seksualne edukacije i pristup zdravstvenim službama. Spomenuli su da bi se broj sati seksualne edukacije trebao povećati te da bi to bio koristan način pristupa informacijama. Smatrali su da bi trebalo informacije više prikazivati kroz dijagrame, slike i videa, te koristiti modele za pravilno uvježbavanje stavljanja kondoma. Također, htjeli su biti u mogućnosti više dobiti informacije i od drugih osoba kao što su njihovi roditelji, zdravstveni stručnjaci i drugo osoblje (Friedman, Arnold, Owen i Sandman, 2014). Kao sistematske barijere sudionici su naveli pravne probleme vezane uz skrbništvo te stručnjake koji se često prema osobama s teškoćama ne odnose s poštovanjem. Smatraju da je potrebno mijenjati stavove drugih ljudi kako bi prihvatili seksualna prava osoba s teškoćama te kako bi se poštovali njihovi izbori. Često navedene i isprepletene sistematske barijere su skrbništvo i povjerenje. Skrbnici bi trebali poštivati privatnost osoba s intelektualnim

teškoćama bez obzira na njihovo zdravlje i izražavanje (Friedman, Arnold, Owen i Sandman, 2014).

Kako bi se pružila odgovarajuća podrška i primile sve potrebne informacije, osobe s intelektualnim teškoćama vjeruju da je važno da drugi budu dobro informirani o ovim temama. To uključuje liječnike i drugo osoblje zdravstvene skrbi, skrbnike i sve osobe koje su u dodiru s ovom populacijom. Također, smatraju da bi bilo korisno češće imati pristup savjetovanju kako bi mogli govoriti o svojim osjećajima vezanim uz seksualnost. Sudionici vjeruju da osobe s intelektualnim teškoćama trebaju više prilika za seksualno izražavanje uključujući privatni prostor i vrijeme kako bi se seksualno izrazili na način na koji žele. Isto tako, smatraju da trebaju više prilika za upoznavanje partnera i izgradnju sposobnosti kroz odlaske na spojeve i ostvarivanje ljubavnih veza (Friedman, Arnold, Owen i Sandman, 2014). U ostvarivanju svih ovih zahtjeva potrebno je još puno toga promijeniti na privatnoj razini, razini zajednice te na razini države.

U istraživanju autora Isler, Tas, Beytut i Con (2009) adolescenti s intelektualnim teškoćama koji su sudjelovali u istraživanju izjavili su da žele biti informiraniji o temama kontracepcije, o muškim i ženskim spolnim organima, promjenama u pubertetu koji se događaju, spolno prenosivim bolestima, te trudnoći. Činjenica je da osobe s intelektualnim teškoćama, naročito mladi ljudi imaju vrlo malo informacija o svim aspektima spolnog razvoja. Tu se još jednom ističe važnost seksualne edukacije.

Potrebno je na razini države kao i na lokalnim razinama povećati kvalitetu i sadržaj obrazovanja za sve dionike, kako za odgovarajuću seksualnu edukaciju osoba s intelektualnim teškoćama, tako i za njihove obitelji i stručnjake. Različite kampanje mogu pomoći u osvještavanju svih ljudi o osobama s intelektualnim teškoćama i o njihovim problemima u ostvarivanju prava u ovom području. Samo tako se može potaknuti mijenjanje ukorijenjenih stavova i zabluda o seksualnosti osoba s intelektualnim teškoćama u našem društvu. O njima treba razgovarati.

2. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Intelektualne teškoće ubrajamo u neurorazvojne poremećaje koji se javljaju prije 18. godine života (Tarabić i Tomac, 2014). Prema AAIDD (*American Association on Intellectual and Developmental Disabilities*), intelektualne teškoće se definiraju „kao snižena sposobnost kojoj su svojstvena značajna ograničenja u intelektualnom funkcioniranju i u adaptivnom ponašanju, izražena u pojmovnim, socijalnim i praktičnim adaptivnim vještinama“ (Sekušak-Galešev, 2010, str. 123). Intelektualno funkcioniranje se odnosi na mentalnu sposobnost koja uključuje rasuđivanje, mišljenje, zaključivanje, planiranje, rješavanje problema, apstraktno mišljenje, razumijevanje kompleksnih ideja, brzo učenje i učenje kroz iskustvo dok adaptivno ponašanje predstavlja skup pojmovnih, socijalnih i praktičnih vještina koje osobe uče i izvode u svrhu funkcioniranja u svakodnevnom životu (Sekušak-Galešev, 2010). Sukladno navedenim poteškoćama neophodna im je podrška od strane njihove neformalne i formalne okoline na mnogim područjima. No, kako su svijest i stavovi okoline bili uglavnom negativni kada je riječ o seksualnosti osoba s intelektualnim poteškoćama, podrška u tom području njihova života provodila sam prema potrebi ili je uopće nije bilo. Posljednjih nekoliko desetljeća unaprjeđuje se kvaliteta podrške osobama s intelektualnim teškoćama na ovom području kroz različite formalne i neformalne oblike.

Kako ističe Bratković (2011), problemi u ponašanju osoba s intelektualnim poteškoćama često se izravno smatraju posljedicom intelektualnih teškoća, a zaboravlja se da je i njihovo ponašanje pod utjecajem istih čimbenika kao i kod opće populacije te da mogu biti direktno povezana s nezadovoljavanjem njihovih seksualnih potreba. Upravo zbog toga socijalizacija spolnog ponašanja treba započeti već od ranog djetinjstva. Kako navodi ista autorica, uobičajeno je prezaštićivanje djece s intelektualnim teškoćama koja kasnije postaju odrasle osobe, te takvo osporavanje njihovog spolnog razvoja od strane njihove okoline dovodi do infantilizacije i nemogućnosti ostvarivanja njihove socijalne uloge. Time se dodatno produbljuje nesrazmjer između njihovog psihosocijalnog i tjelesnog razvoja što direktno negativno utječe na njihovu kvalitetu života, ostvarivanje željenih partnerskih odnosa i veza, izjednačavanja mogućnosti i prava ovih osoba s pravima opće populacije.

Iako ne nailazimo na obilje istraživanja na temu seksualnosti osoba s intelektualnim teškoćama, njihov broj u posljednje vrijeme raste. No, većinom su to istraživanja u kojima različite aspekte spolnog izražavanja i ponašanja ovih osoba procjenjuju osobe iz njihove okoline tj. članovi obitelji i stručno osoblje iz sustava skrbi i podrške. Puno je manje

istraživanja koje se bave pitanjem kako same osobe s intelektualnim teškoćama percipiraju seksualnost općenito te kako doživljavaju i osvješčuju svoj spolni razvoj, uloge i odnose. Stoga smo se na to usmjerili u ovom radu.

3. CILJ ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Ovo je istraživanje provedeno u okviru znanstvenog projekta Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu „Seksualni identitet, iskustva i stavovi osoba s teškoćama u razvoju“, uz potporu Sveučilišta u Zagrebu (2017/2018). Voditeljica projekta je prof.dr.sc. Daniela Bratković, a svrha mu je proširiti spoznaje o obilježjima seksualnog identiteta osoba s većim razvojnim teškoćama među kojima su i osobe s intelektualnim teškoćama (Bratković, 2017).

Kako je navedeno u spomenutoj prijavi projekta, glavni cilj istraživanja je ispitati doživljaje i poglede ovih osoba o ovom važnom aspektu života. Specifičan cilj projekta vezan uz sudionike s intelektualnim teškoćama je dobiti uvid u način na koji oni doživljavaju i opisuju seksualnost, kako definiraju ljubav i opisuju intimne odnose te kakva su njihova iskustva u izražavanju seksualnosti, partnerskih veza i odnosa. Osim toga, željelo se dobiti uvid i u to kako osobe s intelektualnim teškoćama vide i razumiju društvene i zakonske norme povezane s izražavanjem seksualnosti, kakva im je svijest o rizicima povezanim sa seksualnim odnosima te kakva je njihova informiranost o seksualnim, bračnim i obiteljskim pravima (Bratković, 2017).

Cilj dijela istraživanja obuhvaćenog ovim radom je kvalitativna analiza dobivenih rezultata samo jedne regionalne skupine ispitanika u odnosu na postavljene ciljeve te projektom definirana sljedeća istraživačka pitanja (Bratković, 2017):

1. Kako osobe s intelektualnim teškoćama doživljavaju i opisuju seksualnost?
2. Kako osobe s intelektualnim teškoćama definiraju ljubav?
3. Kako osobe s intelektualnim teškoćama opisuju intimne odnose?
4. Kakva su iskustva osoba s intelektualnim teškoćama u pogledu vlastitog izražavanja seksualnosti, partnerskih veza i odnosa?
5. Kako osobe s intelektualnim teškoćama vide i razumiju društvene i zakonske norme povezane s izražavanjem seksualnosti?

6. Kakva je svijest osoba s intelektualnim teškoćama o rizicima povezanim sa seksualnim odnosima?
7. Kakva je informiranost osoba s intelektualnim teškoćama o seksualnim, bračnim i obiteljskim pravima?

4. METODE RADA

4.1. Metode prikupljanja podataka

U istraživanju je korišten kvalitativni pristup prikupljanja podataka. Koristio se protokol s okvirnim pitanjima za fokus grupni intervju, koji je bio primijenjen nakon odgovarajuće procedure dobivanja informirane suglasnosti za sudjelovanje, u skladu s pravilima etičkog postupanja u svrhu zaštite prava i interesa sudionika (Bratković, 2017).

Fokus grupa je metoda prikupljanja podataka koju određuje grupna situacija u kojoj su sudionici uključeni u razgovor koji vodi jedna osoba koja potiče i moderira raspravu, te jedna osoba koja opservira (Skoko, 2009). Fokus grupu koristimo ako nam je istraživački cilj pisati o društvenom fenomenu u koji su uključeni mnogi i koji se mora promatrati u kontekstu da bi smo dobili set promišljanja, ponašanja i djelovanja vezanih uz fenomen (Tkalac Verčić, Sinčić Ćorić i Pološki Vokić, 2011). Cilj grupne diskusije je proizvesti relevantne ideje i informacije o propitivanim temama u okviru definiranog cilja istraživanja i istraživačkih pitanja (Milas, 2005). Moderator je osoba koja, ne samo da vodi diskusiju koju usmjerava vezano uz cilj istraživanja, nego treba omogućiti sudionicima fokus grupe diskutiranje kojim će sudionici poticati jedni druge na donošenje zaključaka o propitivanoj temi (Skoko, 2009).

Prema principima namjernog uzorkovanja u kvalitativnom tipu istraživanja, fokus grupu činila je skupina od 10 odraslih osoba s intelektualnim teškoćama, korisnika organiziranog stanovanja, s lakim i umjerenim stupnjem intelektualnih teškoća (Bratković, 2017).

4.2. Sudionici istraživanja

U istraživanju je za odabir sudionika korištena tehnika namjernog uzorkovanja, tj. sudionici su osobe koje su imale iskustvo s predmetom istraživanja te su bile najpotrebnije s obzirom na temu istraživanja. Namjerno uzorkovanje je pristup odabiru sudionika u kojem se koristi strategija odabira sudionika po kriteriju, koji osigurava ili veću homogenost ili što bolju informiranost sudionika o temi razgovora (Miles i Haberman, 1994).

Kriterij za odabir sudionika s obzirom na temu istraživanja bio je u istraživanje uključiti odrasle osobe s lakim i umjerenim stupnjem intelektualnih teškoća oba spola sa iskustvom i/ili interesom za razgovor na temu istraživanja (Bratković, 2017).

Sudionici su pozvani u istraživanje preko istraživačice prof. dr. sc. Daniele Bratković Zamolbom za suradnjom u provedbi istraživanja upućenoj Osječkom centru za inkluziju s kojim je i prije uspješno surađivala. Zatražen je fokus grupni intervju sa skupinom od 10 korisnika ustanove koji se temeljio na dobrovoljnom informativnom pristanku potencijalnih sudionika.

Fokus grupni intervju bio je primijenjen nakon odgovarajuće procedure dobivanja informirane suglasnosti za sudjelovanje, u skladu s pravilima etičkog postupanja u svrhu zaštite prava i interesa sudionika.

4.3. Način prikupljanja podataka

Istraživanje je planirano tjednima prije provođenja fokus grupe, a uključivalo je proučavanje literature za sastavljanje teorijskog koncepta istraživanja, definiranje cilja istraživanja i istraživačkih pitanja, izradu sporazuma istraživača i sudionika istraživanja, planiranje provedbe intervjuja sastavljanjem pitanja te planiranje mjesta provedbe istraživanja. Pitanja koja su sastavljena za provođenje intervjuja navedena su u dijelu koji se odnosi na metode prikupljanja podataka.

Istraživanje je provedeno u Osijeku, u prostoriji Osječkog centra za inkluziju gdje je u fokus grupnom intervjuu sudjelovalo 10 odraslih korisnika oba spola spomenutog centra te moderatorica prof.dr.sc. Daniela Bratković.

Fokus grupni intervju je sniman diktafonom. Sudionici u istraživanju su bili suradljivi, opušteni i spontani tijekom provedbe fokus grupnog intervjuja. Snimka fokus grupnog intervjuja je vjerno transkribirana.

Provedeno istraživanje u svojoj fazi planiranja, provedbe i prikazivanje rezultata slijedi načela Etičkog kodeksa Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, 2006). Poseban naglasak u ovom istraživanju usmjeren je na poštivanje članka 2 ovog kodeksa u dijelu kojim se ističe kako se „*rezultati znanstvenih istraživanja, prikupljaju se u skladu s najvišim standardima etičke i znanstvene prakse, poštujući najviše tehničke standarde*“ te kako se podrazumijeva da “*prikazani rezultati istraživanja u bilo kojem obliku dosljedno odgovaraju provedenim istraživanjima te ni u najmanjoj mjeri ne postoji izmišljanje, krivotvorenje ili plagiranje podataka, rezultata, ideja, postupaka ili riječi u postupcima predlaganja, provođenja, revizije ili prikazivanja istraživanja*“ (Odbor za znanosti i visokom obrazovanju, 2006, str. 1-2). Također posebna se briga u istraživanju vodila o zaštiti ispitanika „*pri tome je potrebno jamčiti dragovoljno sudjelovanje svih ispitanika, povjerljivost, tajnost i anonimnost podataka o ispitanicima te povoljan omjer boljitka/rizika za ispitanike*“ (Odbor za znanosti i visokom obrazovanju, 2006, str. 3).

5. KVALITATIVNA ANALIZA PODATAKA

U ovom istraživanju kao vrsta kvalitativne analize podataka korištena je tematska analiza (Braun i Clarke, 2006). Tematska analiza je metoda koja pronalazi, analizira i izvještava o različitim temama koji se pojavljuju u podacima tj. u izjavama koje smo dobili (Boyatzis, 1998, prema Braun i Clarke, 2006). Unutar tematske analize u odnosu na teoretski okvir od kojeg polazi koristila se realistička metoda (realistic method) koja predstavlja iskustva, značenja i doživljaje stvarnosti sudionika. Prema načinu dolaženja do rezultata koristila se teoretska tematska analiza (theoretical thematic analysis). To je tzv. pristup "odozgo prema dolje" koji se oblikuje od teorijskih pretpostavki prema podacima. Vrsta tematske analize u odnosu na razinu na kojoj će teme biti prepoznate koja se koristila u istraživanju je semantička tematska analiza (semantic themes) što znači da se izvještava točno o onome što nam je sudionik rekao i ne tražimo druga značenja izvan izrečenoga pokušavajući tako razumjeti što ljudi govore, što predstavlja njihovo mišljenje, kako ga oni objašnjavaju i što temelj njega proizlazi (Braun i Clarke, 2006).

Analiza podataka se odvijala kroz postupak kodiranja. To je jedan od načina analiziranja kvalitativne građe. U fazi prije kodiranja transkribirao se tekst fokus grupe te su se navedeni materijali uređivali na slijedeći način: različitim bojama su označene prve ideje tema u koje spada odgovor sudionika. Izjave sudionika su „stavljene u navodne znakove“. U skladu s koracima kodiranja u tematskoj analizi najprije se koristilo otvoreno kodiranje kojim se izjave sudionika oblikovane u kodove i/ili potkategorije, a zatim traženje kategorija odnosno pripitivanje koje potkategorije čine koju nadređenu kategoriju u smislu nekih specifičnosti u značenju ili nekih sličnosti u značenjima koje pridaje više sudionika (Braun i Clarke, 2006).

U nastavku poglavlja slijedi primjer postupka kodiranja za prvo istraživačko pitanje prema objašnjenim principima tematske analize.

Tabela 1 Tijek kodiranja podataka za prvo istraživačko pitanje „Kako osobe s intelektualnim teškoćama doživljavaju i opisuju seksualnost?“

Istraživačko pitanje: „Kako osobe s IT doživljavaju i opisuju seksualnost?“			
TEMATSKO PODRUČJE: doživljaj seksualnosti			
IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	KATEGORIJE/TEME	POTKATEGORIJE (Specifičnosti kategorija u potkategorijama)
<p>(O3) „Muškarci imaju muški spol, a žene ženski spol.“</p> <p>(O4) „Ženske imaju nekad više dužu kosu nego muškarci.“</p> <p>(O4) „Boja očiju, oblačenje, drugačije se oblače.“</p>	<p>Poznavanje fizičkih različitosti između muškaraca i žena (spolni organi, dužina kose, odijevanje)</p>	<p>FIZIČKE KARAKTERISTIKE MUŠKARACA I ŽENA</p>	
<p>(O3) „Ženske su ozbiljnije nego muški.“</p> <p>(O3) „Pa kuhaju, peru veš.“</p>	<p>Ponašanje žena u usporedbi s muškarcima (ozbiljnije, urednije)</p>	<p>SPOLNE RAZLIKE</p>	<p>Razlike u karakteristikama</p>
<p>(O6) „Žene se više malo urednije, više ovaj spremaju, peglaju i tako.“</p> <p>(O3) „Neke teže fizičke poslove.“</p>	<p>Razlika u poslovima koje obavljaju žene i muškarci (žene kuhaju, peru, spremaju peglaju; muškarci obavljaju teže fizičke poslove)</p>		<p>Razlike u poslovima</p>
<p>(O1) „Da muški i ženski imaju dotir, spolni odnos. I to što ide uz to. Ljubav, seks, djeca i tak to.“</p> <p>(O1) „Masturbiranje i tako nešto slično.“</p>	<p>Seksualnost kao odnos između dvoje ljudi (spolni odnos, ljubav, djeca)</p> <p>Seksualnost kada se dodiruješ sam (masturbacija)</p>	<p>RAZUMIJEVANJE SEKSUALNOSTI</p>	<p>Spolni odnos</p> <p>Masturbiranje</p> <p>Pubertet</p>

<p>(O2) „Ja sam htio reći šta je to seksualnost. Postoje Vam dvije vrste seksualnosti. Prva Vam je ta kada vodite sa partnerom, a druga je kad se dodirujete sami, ono seksualnu intimu i tako to. To su te.“</p> <p>(O6) „To kad počne pubertet.“ (O6) „Onda kad dođe pubertet onda su oni malo onako više ono a daj mi ovo a daj mi ono.“ (O6) „Onako ne znam možda malo više nervozni onako.“</p> <p>(O1) „Pa evo ga dešava da počnu rasti dlake tu ispod pazuha, na spolovilu rastu.“</p>	<p>Seksualnost se počinje razvijati s početkom puberteta (promjene u ponašanju, fizičke promjene)</p>		
<p>(O7) „Pa dobivamo i mjesečnicu.“</p> <p>(O7) „I rastu nam i grudi. I dobivamo dlake po nogama.“</p> <p>(O4) „Ako se ne dobije mjesečnica onda zna da onda“</p> <p>(O7) „Da je trudna.“</p> <p>(O4) „Znate ono da je starija, da ono, da više nikad neće dobivat.“</p>	<p>Poznavanje promjena kod rasta i razvoja iz djevojčice u ženu (menstruacija, grudi, dlake)</p> <p>Izostanak menstruacije označava mogućnost trudnoće ili menopauzu</p>	<p>RAST I RAZVOJ KOD ŽENA</p>	<p>Prepoznavanje promjena u pubertetu</p> <p>Prepoznavanje funkcioniranja ženske reprodukcije</p>
<p>(O5) „To može biti i nasilje.“</p> <p>(O6) „Ima ono nešto</p>	<p>Pokazivanje seksualnosti na nasilan način</p>	<p>NAČIN SEKUSALNOG PONAŠANJA</p>	<p>Rizično seksualno ponašanje</p>

<p><i>da se meni netko sviđa i meni sad dođe da ja nekog poljubim.“</i></p> <p><i>(O1) „Pa normalno je to kad se ti spojiš sa curom, mislim ja imam cura nekih par, volim se malo pozabavit.“</i></p> <p><i>(O1) „Pa onda ispituješ šta je ovo šta je ovo.“</i></p> <p><i>(O7) „Moramo se prvo upoznat tko je kakav. Sad cura pita nakon kako on, kako on živi“</i></p> <p><i>(O3) „Ide se na večeru ili u kino.“</i></p>	<p>Pokazivanje seksualnosti kroz sviđanje, istraživanje, upoznavanje, druženja</p>		<p>Strategije za pronalaženje ili privlačenje partnera</p>
---	--	--	--

6. INTERPRETACIJA NALAZA ISTRAŽIVANJA

Temeljem kvalitativne tematske analize (Braun i Clarke, 2006) u ovom poglavlju prikazani su nalazi istraživanja koji su oblikovani u tematsko područje subjektivnog doživljaja seksualnosti odraslih osoba s intelektualnim teškoćama, a koji će biti objašnjeni u sklopu ovog poglavlja redom prema istraživačkim pitanjima. Prikazati će se i opisati teme/kategorije i pripadajuće podteme/potkategorije s kodovima, a nakon toga će se objasniti odnosi između tema/kategorija koji se temelje na izjavama sudionika.

Doživljaj seksualnosti

U Tabeli 2 prikazan je doživljaj seksualnosti iz perspektive odraslih osoba s intelektualnim teškoćama. U poglavlju Kvalitativna analiza podataka nalazi se Tabela 1 koja prikazuje kako su nastale kodirane izjave sudionika fokus grupe, kategorije i potkategorije.

Prikazani nalazi kvalitativne analize odgovaraju na prvo istraživačko pitanje: „Kako osobe s intelektualnim teškoćama doživljavaju i opisuju seksualnost?“.

Tabela 2 Prikaz tema/kategorija i podtema/ potkategorija s kodovima za prvo istraživačko pitanje „*Kako osobe s intelektualnim teškoćama doživljavaju i opisuju seksualnost?*“

TEMATSKO PODRUČJE: DOŽIVLJAJ SEKSUALNOSTI	
TEME/KATEGORIJE	PODTEME/PODKATEGORIJE (s kodovima)
FIZIČKE KARAKTERISTIKE MUŠKARACA I ŽENA	Poznavanje fizičkih različitosti između muškaraca i žena (spolni organi, dužina kose, odijevanje)
SPOLNE RAZLIKE	RAZLIKE U KARAKTERISTIKAMA – žene su ozbiljnije i urednije u odnosu na muškarce RAZLIKE U POSLOVIMA – žene kuhaju, peru, spremaju, peglaju; muškarci obavljaju teže fizičke poslove
RAST I RAZVOJ KOD ŽENA	PREPOZNAVANJE PROMJENA U PUBERTETU – Poznavanje promjena kod rasta i razvoja iz djevojčice u ženu (menstruacija, grudi, dlake) PREPOZNAVANJE FUNKCIONIRANJA ŽENSKRE REPRODUKCIJE – Izostanak menstruacije označava mogućnost trudnoće ili menopauzu

RAZUMIJEVANJE SEKSUALNOSTI	SPOLNI ODNOS (kao odnos između dvoje ljudi – spolni odnos, ljubav, djeca) MASTURBIRANJE – Seksualnost kada se dodiruješ sam PUBERTET – Seksualnost se počinje razvijati s početkom puberteta (promjene u ponašanju, fizičke promjene)
NAČIN SEKSUALNOG PONAŠANJA	RIZIČNO SEKSUALNO PONAŠANJE – Pokazivanje seksualnosti na nasilan način STRATEGIJE ZA PRONALAŽENJE ILI PRIVLAČENJE PARTNERA – Pokazivanje seksualnosti kroz sviđanje, istraživanje, upoznavanje, druženja

Sudionici, odrasle osobe s intelektualnim teškoćama, prepoznaju različite karakteristike žena i muškaraca u kojima se razlikuju. Prije svega to su fizičke karakteristike žena i muškaraca, a sudionici navode da se razlikuju prema *spolnim organima, dužini kose* i u *odijevanju*. Prema spolnim karakteristikama muškarci i žene se razlikuju u ponašanju i u poslovima koje obavljaju. Ponašanje žena je *ozbiljnije*, kako to kažu sudionici, te su one puno *urednije* od muškaraca. Poslovi koje obavljaju žene su uglavnom *kuhanje, spremanje, peglanje*, dok muškarci rade *neke teže fizičke poslove*. Sudionici pokazuju i znanje u prepoznavanju promjena koje se događaju kod žena u razdoblju puberteta te prepoznaju funkcioniranje ženske reprodukcije. U pubertetu ženama počinju *rasti grudi* i *dlake* po tijelu, dobivaju *menstruaciju*, te navode da izostanak menstruacije označava mogućnost *trudnoće* ili *menopauzu* kod žena.

Slijedeća važna tema je opće razumijevanje seksualnosti, te su sudionici seksualnost definirali kao *spolni odnos* ili *seks* između dvoje ljudi ili kao čin kada se dodiruješ sam (*masturbacija*). Početak razvoja seksualnosti kod svih ljudi, osobe s intelektualnim teškoćama povezuju s početkom puberteta u kojemu se događaju već spomenute fizičke promjene, ali spominju i promjene u ponašanju koje se događaju (više su *nervozni, neodlučni*).

Načini na koje ljudi mogu pokazivati svoju seksualnost su sudionici označili kao *rizično seksualno ponašanje* i kao *strategije za pronalaženje ili privlačenje partnera*. Prema njima, rizično seksualno ponašanje je pokazivanje seksualnosti na nasilan način. Strategije za

pronalaženje ili privlačenje partnera je zapravo pokazivanje seksualnosti kroz *sviđanje*, *istraživanje*, *upoznavanje* i *druženje* s osobom koja je u fokusu sviđanja.

Ljubav

U Tabeli 3 prikazano je kako osobe s intelektualnim teškoćama definiraju ljubav. U poglavlju Prilozi nalazi se Tabela 10 koja prikazuje kako su nastale kodirane izjave sudionika fokus grupe, kategorije i potkategorije za ovo istraživačko pitanje.

Prikazani nalazi kvalitativne analize odgovaraju na drugo istraživačko pitanje: „Kako osobe s intelektualnim teškoćama definiraju ljubav?“.

Tabela 3 Prikaz tema/kategorija i podtema/ potkategorija s kodovima za drugo istraživačko pitanje „Kako osobe s intelektualnim teškoćama definiraju ljubav?“

TEMATSKO PODRUČJE: DEFINICIJA LJUBAVI	
TEME/KATEGORIJE	PODTEME/PODKATEGORIJE (s kodovima)
ELEMENTI LJUBAVI	POSEBAN OSJEĆAJ ISKRENOST POVJERENJE PODRŠKA POŠTOVANJE VJERNOST PRIVRŽENOST
MEĐULJUDSKA LJUBAV	OSJEĆAJI KOJI POVEZUJEMO S LJUBAVI (sreća, uzbuđenje, ponos) FIZIČKE REAKCIJE NA LJUBAV (srce ti kuca, epi napad)
POKAZIVANJE LJUBAVI	GESTA (poljubac, briga o drugome, zagrljaj) MATERIJALNO (ruža, čokolada, poklon)
VAŽNOST LJUBAVI	POSTOJANJE – Bez ljubavi ne bi postojali ni ljudi

	<p>SPOLNA PRIVLAČNOST jednog bića prema drugome</p> <p>POKAZIVANJE OSJEĆAJA što ga jedni za druge osjećaju</p>
--	--

Sudionici fokus grupe su ljubav definirali kroz različite elemente ljubavi. Tako su rekli da je ljubav jedan *poseban osjećaj*, *iskrenost* između dvoje ljudi koji ne lažu jedni drugima, *vjernost*, stvaranje *povjerenja* i *poštovanja* među osobama, te *podrška* u teškim situacijama kroz koju stječemo i *privrženost* jedan prema drugome.

Ljubav između dvoje ljudi se manifestira kroz osjećaje koje povezujemo s ljubavi te kroz fizičke reakcije na ljubav. Sudionici osjećaje koje povezuju s ljubavi su *sreća*, *uzbuđenje* i *ponos*, dok su fizičke reakcije koje oni povezuju s ljubavi iz vlastitog iskustva bili *ubrzan rad srca* te *epileptični napad* kao posljedica prevelikog uzbuđenja.

Prema izjavama sudionika ljubav se može pokazati na više načina. Ljubav se može pokazati gestom kao što je *poljubac*, *briga* za drugoga, *zagrljaj*, ili se može pokazati materijalnim znakovima pažnje kao što su *poklon*, *ruža*, *čokolada*.

Ljubav je važna u životu svakog pojedinca. Sudionici su važnost ljubavi objasnili kroz *postojanje*, *spolnu privlačnost* i *pokazivanje osjećaja* što ga jedini za druge osjećaju. Smatraju da bez ljubavi ne bi postojali ni oni, kao ni svi drugi ljudi. Ljubav nam je važna i u pogledu spolne privlačnosti jednog bića prema drugome, te zbog ljubavi imamo priliku pokazati jake osjećaje što ih osjećano jedni za druge.

Intimni odnosi

U Tabeli 4 prikazano je kako osobe s intelektualnim teškoćama opisuju intimne odnose. U poglavlju Prilozi nalazi se Tabela 11 koja prikazuje kako su nastale kodirane izjave sudionika fokus grupe, kategorije i potkategorije.

Prikazani nalazi kvalitativne analize odgovaraju na treće istraživačko pitanje: „Kako osobe s intelektualnim teškoćama opisuju intimne odnose?“.

Tabela 4 Prikaz tema/kategorija i podtema/ potkategorija s kodovima za treće istraživačko pitanje „*Kako osobe s intelektualnim teškoćama opisuju intimne odnose?*“

TEMATSKO PODRUČJE: INTIMNI ODNOSI	
TEME/KATEGORIJE	PODTEME/PODKATEGORIJE (s kodovima)
LJUDSKE VRLINE	POVJERENJE ISKRENOST BITI OSOLONAC DRUGOME NE SE SVAĐATI POMAGATI DATI SAVJET POMOĆI EMPATIJA - tješnje
LJUBAVNA VEZA	POZITIVNI OSJEĆAJI (toplina) NEGATIVNI OSJEĆAJI (kada nastupi neki problem)
RASKID LJUBAVNE VEZE	FAZA TUGOVANJA NAKON RASKIDA VEZE SUOČAVANJE S PROBLEKOM
PONAŠANJE U VEZI	POZITIVNA PONAŠANJA U VEZI <ul style="list-style-type: none"> • znak pažnje – kava, poljubac; respektirati osobu; braniti je NEGATIVNA PONAŠANJA U VEZI <ul style="list-style-type: none"> • Ponašanja u lošim intimnim vezama: svađe i prepirke oko sitnica, ljubomora • Razlozi svađa u lošim intimnim vezama su sitnice, ljubomora
ZAJEDNIČKE AKTIVNOSTI U VEZI	DRUŽENJE KINO ŠETNJA VEČERA

DEFINICIJA SPOLNOG ODNOSA	Sam čin spolnog odnosa
FAZE SPOLNOG ODNOSA	DRUŽENJE OSJEĆAJI MAŽENJE ISTRAŽIVANJE PREDIGRA ORGAZAM

Vrline imaju ključnu ulogu u čovjekovom pozitivnom životnom tijeku i kvaliteti života. Prema sudionicima fokus grupe, ljudske vrline koja su potrebne u dobroj intimnoj vezi su *povjerenje, iskrenost, biti oslonac drugome, ne svađati se, pomagati, dati savjet i pomoći* u situacijama kada je potrebno, te *utješiti* drugu osobu (*empatija*).

Slijedeća važna kategorija povezana s intimnim odnosima je ljubavna veza. Sudionici su izvijestili o tome koje sve pozitivne i negativne osjećaje ljubavna veza budi kod ljudi. Kada je osobama u vezi lijepo tada se osjećaju *ugodno* i osjete *toplinu*. Negativni osjećaji u vezi se, prema izjavama sudionika, javljaju kada u vezi nastupi neki *problem*. Onda je potrebno da osobe razgovaraju i suoče se s problemom. Ukoliko se problem ne može riješiti, bolje je prekinuti vezu, a ne je po svaku cijenu održavati, u čemu se slažu svi sudionici. Raskid ljubavne veze su svi sudionici povezali s osjećajima *praznine* i *fazom tugovanja* koji slijedi nakon raskida veze. Jedan sudionik je rekao kako je *plakao cijeli dan i da se osjećao kao da mu se srce raspada*.

Također, sudionici su izvijestili i o tome koja se sve pozitivna i negativna ponašanja javljaju u ljubavnim vezama. Pozitivna ponašanja u dobrim intimnim vezama su mali znakovi pažnje kao što je *jutarnji poljubac su kavu*, pokazivanje osobi da je *voliš, respektiraš i braniš* ako je potrebno. Najčešća negativna ponašanja u lošim intimnim vezama, prema izjavama sudionika, proizlaze iz svađe i ljubomore. Navode da su glavni razlozi svađa u lošim intimnim vezama *sitnice* i *ljubomora*.

Posebna kategorija koja se tiče ljubavnih veza su i zajedničke aktivnosti u vezi. Sudionici su izvijestili koje su sve aktivnosti zastupljene u provođenje zajedničkog vremena u dobrim intimnim vezama. Prema njima, to su *druženja*, odlasci u *kino* ili *večeru* i *šetnje*.

Intimni odnosi su se pokušali definirati i kroz sam spolni odnos. Sudionici su izjavili o tome kako bi oni definirali spolni odnos i rekli da je spolni odnos *kada cura i dečko spavaju zajedno*. Pokazali su i znanje o svim fazama spolnog odnosa i onome što prethodi tom činu. Znali su poredati kronološkim redom da stupanjem u intimnije odnose s drugom osobom prethodi *druženje* i razvijanje *osjećaja* prema toj osobi. Zatim, spolnom odnosu prethodi *maženje*, *istraživanje* i *predigra*, a na kraju slijedi *orgazam*.

Iskustva u izražavanju seksualnosti

U Tabeli 5 prikazana su iskustva osobe s intelektualnim teškoćama u izražavanju svoje seksualnosti, te iskustva u ostvarivanju partnerskih veza i odnosa. U poglavlju Prilozi nalazi se Tabela 12 koja prikazuje kako su nastale kodirane izjave sudionika fokus grupe, kategorije i potkategorije.

Prikazani nalazi kvalitativne analize odgovaraju na četvrto istraživačko pitanje: „Kakva su iskustva osoba s intelektualnim teškoćama u pogledu vlastitog izražavanja seksualnosti, partnerskih veza i odnosa?“.

Tabela 5 Prikaz tema/kategorija i podtema/ potkategorija s kodovima za četvrto istraživačko pitanje „Kakva su iskustva osoba s intelektualnim teškoćama u pogledu vlastitog izražavanja seksualnosti, partnerskih veza i odnosa?“

TEMATSKO PODRUČJE: ISKUSTVA OSOBA S IT U IZRAŽAVANJU SEKSUALNOSTI	
TEME/KATEGORIJE	PODTEME/PODKATEGORIJE (s kodovima)
STAV O SAMOSTALNOM ODLUČIVANJU O PARTNERSKIM ODNOSIMA	Stav da treba samostalno odlučivati kada je riječ o stupanju u ljubavnu vezu
UTJECAJ RODITELJA NA DONOŠENJE ODLUKA O PARTNERSKIM ODNOSIMA OSOBA S IT	Roditelji osoba s IT često imaju utjecaj na njihov ljubavni život
PREDRASUDE (povezane sa seksualnošću osoba s IT)	Svijest o tome da drugi imaju predrasude o osobama s IT povezane s njihovom seksualnošću

<p>SEKSUALNO ISKORIŠTAVANJE OSOBA S IT</p>	<p>SVIJEST o seksualnom iskorištavanju osoba s intelektualnim poteškoćama</p> <p>OPASNOSTI – Svijest o tome da postoje opasnosti i da je moguće da te netko lako seksualno iskoristi</p>
<p>PODRŠKA ZA OSTVARIVANJE LJUBAVNIH VEZA</p>	<p>UVAŽAVANJE ŽELJA – U programu u koji su uključene osobe s IT se poštuju njihove želje povezane sa ostvarivanjem ljubavnih veza</p>
<p>PROMIŠLJANJA VEZANA UZ BRAK</p>	<p>NITKO NIJE U BRAKU iz fokus grupe</p> <p>SVI ŽELE BITI U BRAKU</p> <p>PRAVO NA BRAK – Postoje neslaganja oko toga mogu li ili ne mogu ostvariti brak</p> <p>OBVEZE U BRAKU – Razlozi zašto je osobama s IT teško stupiti u brak</p> <p>RAZLOG ŽELJE ZA STUPANJE U BRAK – Imati svoju obitelj</p> <p>PREDUVJETI BRAKA – Novac i voljena osoba su uvjeti za brak</p>

Sudionici se međusobno slažu da kada je riječ o *ostvarivanju partnerskih veza trebaju samostalno odlučivati*. Smatraju da trebaju sami odlučiti žele li stupiti u ljubavnu vezu. Unatoč tome, navode da su njihovi *roditelji do sada imali velik utjecaj* na donošenje odluka vezanih za ostvarivanje njihovih partnerskih odnosa smatrajući da im *roditelji žele samo dobro*. Shvaćaju da druge osobe imaju određene *predrasude* koje su povezane sa seksualnošću osoba s intelektualnim teškoćama smatrajući to *diskriminacijom*.

Kod sudionika je prisutna *svijest o seksualnom iskorištavanju osoba s intelektualnim teškoćama* upravo zbog njihovih teškoća. Svjesni su *opasnosti* koje postoje te mogućnosti da je moguće osobu lako seksualno iskoristiti.

Sudionici smatraju da osoblje iz centra i program u koji su uključeni, pružaju odgovarajuću *podršku za ostvarivanje partnerskih odnosa*. Navode da se sve njihove *želje*

vezane uz ostvarivanje partnerskih odnosa uvažavaju i poštuju, te da im je to sada lakše ostvariti nego prije.

Slijedeća važna kategorija koja predstavlja *promišljanja vezana uz brak* je otvorila mnoge teme. Nitko od sudionika fokus grupe nije u braku, no svi su odgovorili kako bi voljeli u budućnosti imati vjenčanje. Glavni *razlog zašto žele stupiti u brak* je ostvariti svoju vlastitu obitelj. Kao *preduvjete braka* smatraju da trebaju imati novca i voljenu osobu. Kada je riječ o *pravu na ostvarivanje brakova osoba s intelektualnim teškoćama*, postoje neslaganja oko toga mogu li ili ne osobe s intelektualnim teškoćama stupiti u brak. Navode i razloge zašto je osobama s intelektualnim teškoćama teško stupiti u brak, a odnose se na *obveze* koje se trebaju obavljati u braku (briga o djetetu, kupovati hranu).

Društvene i zakonske norme

U Tabeli 6 prikazano je kako osobe s intelektualnim teškoćama vide i razumiju društvene i zakonske norme vezano uz pravo na seksualnost samih osoba. U poglavlju Prilozi nalazi se Tabela 13 koja prikazuje kako su nastale kodirane izjave sudionika fokus grupe, kategorije i potkategorije.

Prikazani nalazi kvalitativne analize odgovaraju na peto istraživačko pitanje „Kako osobe s intelektualnim teškoćama vide i razumiju društvene i zakonske norme povezane s izražavanjem seksualnosti?“.

Tabela 6 Prikaz tema/kategorija i podtema/ potkategorija s kodovima za peto istraživačko pitanje „Kako osobe s intelektualnim teškoćama vide i razumiju društvene i zakonske norme povezane s izražavanjem seksualnosti?“

TEMATSKO PODRUČJE: DRUŠTVENE I ZAKONSKE NORME	
TEME/KATEGORIJE	PODTEME/PODKATEGORIJE (s kodovima)
PRAVO NA IZRAŽAVANJE SEKUSALNOSTI OSOBA S IT	NESLAGANJE NESIGURNOST
EUROPSKA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA	SVRHA – Ostvarenje svih prava osoba s IT uz PODRŠKU i USMJERAVANJE
SAMOZASTUPANJE	Razgovarati više o pravima osoba s IT

PRAVA OSOBA S IT U RH	DISKRIMINACIJA
PRAVO NA IZBOR	ORGANIZIRANO STANOVANJE – dogovor s asistentima USTANOVA – kršenje prava na izbor
ZAKONOM ZABRANJENO	ZABRANJENO SILOVANJE ZABRANJENO NASILJE
INFANTILIZACIJA	Sudionici kažu da ih drugi znaju nazivati djecom iako su oni odrasli ljudi i znaju da to nije u redu
ODRASLOST	POSJEDOVANJE PRAVO NA IZBOR
VAŽNOST RADA	DNEVNI CENTAR NAKNADA ZA RAD OSJEĆAJ KORISNOSTI I DOBROBITI ZA DRUŠTVO PRIHVAĆANJE OD DRUGIH NEGATIVNA ISKUSTVA
CRKVA	VJERNICI/NISU VJERNICI ZABRANJENI ODNOSI PRIJE BRAKA
HOMOSEKSUALNOST	NEODOBRAVANJE RAZLOZI (spolne bolesti, SIDA)
SEKSUALNA PONAŠANJA	JAVNOST PRIVATNOST

Nalazi ovog dijela istraživanja ukazuju na *nesigurnost* i *neslaganje* među sudionicima kada je riječ o *pravu na izražavanje seksualnosti osoba s intelektualnim teškoćama*. Neki sudionici smatraju da na to imaju pravo, a neki ne. Jedna osoba smatra da svi trebaju imati pravo na seksualno izražavanje. To potvrđuje i izjava o poznavanju svrhe *Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* gdje i osobe s intelektualnim teškoćama trebaju imati mogućnost ostvariti sva prava kao i druge osobe, ali su svjesni da im je u ostvarivanju prava potrebna velika *podrška* i *usmjeravanje* od strane drugih. Ipak, sudionici izražavaju svoje mišljenje kako osobe s intelektualnim teškoćama ne mogu ostvariti prava kao većina državljana Republike Hrvatske zbog diskriminacije. Sudionici kažu da na sastancima za *samozastupanje* slabo razgovaraju o pravima osoba s intelektualnim teškoćama.

Što se tiče *prava na izbor*, sudionici izvještavaju kako sada u *organiziranom stanovanju uz podršku* samostalno odlučuju o tome što žele, ali to nije bio slučaj dok su živjeli u ustanovi. Opisujući život u *ustanovi*, vidljivo je da su se mnoga prava kršila: „...*tamo smo se morali boriti*“, „*Bili smo ko' u kavezu*“, „*Ne dođeš na vrijeme na ručak, nema ručka. Sad ti čekaj do večere.*“ Sudionici su izvijestili i o seksualnim ponašanjima koja su loša i zabranjena. Takvim ponašanjima opisuju seksualno zlostavljanje: „*Na primjer prisiljavat osobu na seks. Silovanje.*“

Nalazi istraživanja ukazuju i na neodgovarajuće *društvene norme* u odnosu na osobe s intelektualnim teškoćama. Sudionici izvještavaju o tome da ih *druge osobe znaju nazivati djecom* iako su oni odrasli ljudi, te znaju da to nije u redu. U izjavama možemo vidjeti da sudionici istraživanja opisuju kako živi odrasla osoba, te neke karakteristike odrasle dobi: *posjedovanje* i *pravo na izbor*. Smatraju da odrastao čovjek treba imati *svoj stan* u kojemu ima *svoj intimu*, te da svakodnevno *bira što će skuhati*, *što će obući* i kako će si *isplanirati dan*.

Svi sudionici istraživanja obavljaju *rad u dnevnom centru* te izvještavaju o *važnosti tog rada*. Kažu da im važno raditi kako bi dobili *naknadu za svoj rad* i zaradili novac. Zatim, navode da se važnost rada ogleda i u *osjećaju korisnosti i dobrobiti za društvo* koje utječe na vlastito zadovoljstvo, ali i da osjećaju da ih drugi kroz njihov rad *prihvataju* takve kakvi jesu. Sudionici izvještavaju i da su imali i *negativna iskustva* u svome radu gdje su im drugi govorili da nešto ne mogu ili ne smiju.

Neki sudionici su se deklarirali kao vjernici, a neki nisu. Neki sudionici istraživanja odlaze nedjeljom na misu. Izjave sudionika izvještavaju kako su osobe s intelektualnim

teškoćama upoznate s *mišljenjima Crkve o intimnim odnosima*. Crkva kaže da ne bi trebalo imati intimne odnose prije braka, navode sudionici. Također kažu da se ljudi se ne pridržavaju tog mišljenja Crkve.

Što se tiče *homoseksualnosti*, među sudionicima se javlja neodobravanje homoseksualnih veza i odnosa. Sudionici smatraju da se homoseksualnim odnosima prenose različite *spolne bolesti*. Također, jedan sudionik smatra homoseksualnost *bolešću*: „Zato što je to za mene bolesno i to ružno i zato ide na lječilište.“

Društvene norme postoje u uvezi *izražavanja seksualnog ponašanja u javnosti i privatnosti*. Sudionici svojim izjavama pokazuju znanja o tome što je prihvatljivo raditi s voljenom osobom u javnosti, a što u privatnosti. Navode da se u javnosti smije *pogledati drugog, pričati s njim i ljubiti se*, a u privatnosti se osobe mogu *intimno dirati* i imati *spolne odnose*.

Rizici u seksualnim odnosima

U Tabeli 7 prikazano je kakva je svijest osoba s intelektualnim teškoćama o rizicima povezanim sa seksualnim odnosima. U poglavlju Prilozi nalazi se Tabela 14 koja prikazuje kako su nastale kodirane izjave sudionika fokus grupe, kategorije i potkategorije.

Prikazani nalazi kvalitativne analize odgovaraju na šesto istraživačko pitanje „Kakva je svijest osoba s intelektualnim teškoćama o rizicima povezanim sa seksualnim odnosima?“.

Tabela 7 Prikaz tema/kategorija i podtema/ potkategorija s kodovima za šesto istraživačko pitanje „Kakva je svijest osoba s intelektualnim teškoćama o rizicima povezanim sa seksualnim odnosima?“

TEMATSKO PODRUČJE: RIZICI U SEKSUALNIM ODNOSIMA	
TEME/KATEGORIJE	PODTEME/PODKATEGORIJE (s kodovima)
KONTRACEPCIJSKA SREDSTVA	KONDOMI, KONTRACEPCIJSKE PILULE ZAŠTITA (od bolesti, trudnoće) SAVJETOVANJE S LIJEČNIKOM ISKUSTVA (kontracepcijske pilule)
STERILIZACIJA	Samo jedan sudionik poznaje ovaj pojam

Sudionici su izvijestili da se *spolne bolesti* prenose seksualnim odnosima te smatraju da često mijenjanje partnera nije dobro zbog *rizika od spolnih bolesti*. Kao *kontracepcijska sredstva* navode kondome i kontracepcijske pilule smatrajući da kontracepcijska sredstva štite osobe od spolnih bolesti i neželjenih trudnoća. Kada želimo saznati više o kontracepcijskim sredstvima, sudionici su izjavili da se onda treba *savjetovati s liječnikom*. Dvije sudionice su izvijestile da imaju *iskustava* s uzimanjem kontracepcijskih pilula i da se zbog toga osjećaju dobro.

Kada ih se upitalo o tome što je *sterilizacija* gotovo nitko od sudionika nije znao objasniti taj pojam te su počeli nagađati. Samo je jedan sudionik znao što je sterilizacija. Nakon što je i ostalima objašnjeno, te kada su čuli podatak da se sterilizacija prije provodila nad osobama s intelektualnim teškoćama, oštro su to osudili izjavama „*Strašno*“ i „*Ajde hvala Bogu pa toga više nema*“ smatrajući to kao kršenje vlastitih prava.

Seksualna, bračna i obiteljska prava

U Tabeli 8 prikazana je informiranost osobe s intelektualnim teškoćama o seksualnim, bračnim i obiteljskim pravima. U poglavlju Prilozi nalazi se Tabela 15 koja prikazuje kako su nastale kodirane izjave sudionika fokus grupe, kategorije i potkategorije.

Prikazani nalazi kvalitativne analize odgovaraju na sedmo istraživačko pitanje „Kakva je informiranost osoba s intelektualnim teškoćama o seksualnim, bračnim i obiteljskim pravima?“.

Tabela 8 Prikaz tema/kategorija i podtema/ potkategorija s kodovima za šesto istraživačko pitanje „*Kakva je informiranost osoba s intelektualnim teškoćama o seksualnim, bračnim i obiteljskim pravima?*“

TEMATSKO PODRUČJE: SEKSUALNA, BRAČNA I OBITELJSKA PRAVA	
TEME/KATEGORIJE	PODTEME/PODKATEGORIJE (s kodovima)
PRAVO NA BRAK OSOBA S IT	TIJEK STUPANJA U BRAK MOLBA MATERIJALNA SREDSTVA
DJECA U BRAKU OSOBA S IT	Nedostatak informacija

PROMJENE U OSTVARIVANJU SEKUSALNIH, BRAČNIH I OBITELJSKIH PRAVA OSOBA S IT	ZAKON PODRŠKA STRUČNO OSOBLJE – zaposlenje EDUKACIJE MATERIJALNA SREDSTVA PRIHVAĆANJE POŠTOVANJE
SAMOSTANO STANOVANJE	MATERIJALNA SREDSTVA
IZVORI INFORMACIJA	SLUŽBE (CZSR, Crveni križ, županija, gradski uredi) STRUČNJACI S VISOKOŠKOLSKIH USTANOVA STUDENTI PRAVNICI LIJEČNICI

Prema nalazima istraživanja, u kategoriji *bračna i obiteljska prava*, sudionici su istaknuli teme *pravo na brak* i *djeca u braku* osoba s intelektualnim teškoćama. Što se tiče prava na brak, sudionici pokazuju da poznaju *proceduru i način* na koji osobe s intelektualnim teškoćama kojima je oduzeta poslovna sposobnost mogu zakonski stupiti u brak s drugim osobama. Izjavili su da osoba s intelektualnim teškoćama koja ima skrbnika treba pred sudom dokazati da je *samostalna i stabilna u vezi* ako želi stupiti u brak. Prema izjavama sudionika, *molbu za stupanje u brak* osobe s intelektualnim teškoćama *podnosi skrbnik* te osobe. Također, parovi sudionici fokus grupe koji su u vezama, su izvijestili da se žele vjenčati ali to ne mogu. Najvećim problemom zašto to ne mogu ostvariti smatraju *nedostatak novca i materijalnih sredstava* jer, kako kažu, treba platiti svećenika i matičara. Isto tako, obzirom na veličinu naknade za rad koji sudionici dobivaju za rad u dnevnom centru, smatraju da je teško uštedjeti novac za vjenčanje. Što se tiče rođenja djeteta u braku osoba s intelektualnim teškoćama, sudionici se slažu da osobe s intelektualnim teškoćama *mogu imati svoju djecu*, ali

također kažu da o tome ne znaju dovoljno jer *o toj temi nisu imali prilike ni sa kime razgovarati.*

U istraživanju, sudionike se pitalo što bi se trebalo promijeniti da bi bili zadovoljni s pravima i mogućnostima koje ostvaruju. Na prvom mjestu su istaknuli *promjenu zakona.* Zatim smatraju da bi se trebalo *zaposliti više stručnog osoblja* u radu s osobama s intelektualnim teškoćama koji će im pružati podršku na ovim područjima. Isto tako, istaknuli si *važnost edukacije.* Smatraju da bi trebala postojati mogućnost edukacije o temama seksualnosti. To potvrđuje i slijedeća izjava jednog sudionika: *„Pa bi trebalo imati tu kojekakve edukacije. Educirat se o svemu tome, kako šta, kao se znati snaći u nekoj situaciji jer ti to ne možeš znat', a u biti treba nekoga savjet kako to sve skupa.“* Sudionici za sebe žele da se *financijska situacija* popravi kako bi imali više materijalnih sredstava a s time i više mogućnosti za ostvarenje prava na brak. Također, izražavaju želju da ih drugi *prihvate i poštuju* takve kakvi jesu.

Službe za koje osobe s intelektualnim teškoćama smatraju da bi im trebale *više davati informacija* o ovim temama su *CZSR, Crveni križ, županija, gradski uredi i liječnici.* Sudionici bi u budućnosti voljeli dobiti više informacija o ovoj temi od strane *stručnjaka s visokoškolskih ustanova, studenata, pravnika i liječnika:* *„Volio bi da dođe neka pravica i da nam kaže kakva mi imamo prava, kakva mi nemamo. Kako možemo ostvarit neka prava i na koji način sve to skupa. Da nam dođu i doktori i pravnici, ali ono da dođe stručan, a ne da ne znaju i takve stvari.“*

U sljedećem potpoglavlju bit će istaknuti ključni nalazi ovog istraživanja.

6.1. Ključni nalazi istraživanja

Nalazi ovog istraživanja ukazuju na to da osobe s intelektualnim teškoćama dobro razlikuju karakteristike žena u odnosu na karakteristike muškaraca. To uključuje fizičke karakteristike žena i muškaraca, te spolne karakteristike gdje muškarci i žene imaju različita ponašanja te obavljaju različite vrste poslova. Kod razumijevanja seksualnosti, sudionici ukazuju na to da imaju spoznaje vezane uz pitanje o tome što je to spolni odnos, a seksualna ponašanja dijele i vide kao rizična seksualna ponašanja (nasilje) ili kao strategije koje se koriste prilikom pronalaženja ili privlačenja partnera.

Nalazi dijela istraživanja povezanih s drugim istraživačkim pitanjem (definicija ljubavi) pokazali su nam da su osobe s intelektualnim teškoćama mogle definirati ljubav kroz navođenje različitih elemenata ljubavi i njene važnosti za sve ljude. Kroz svoje izjave, izvijestili su o osjećajima i fizičkim reakcijama koje povezuju s ljubavi, te o načinima na koji se ljubav pokazuje. Time su pokazali svoje razumijevanje ljubavi kao osjećaja između dvoje ljudi.

Isto tako, iz izjava sudionika možemo vidjeti da osobe s intelektualnim teškoćama definiraju vrline potrebne u dobrim intimnim vezama, shvaćajući da ljubavne veze bude u ljudima pozitivne i negativne osjećaje, kao i pozitivna i negativna ponašanja. Smatraju da, ukoliko u vezi postoji problem koji se ne može riješiti, vezu je bolje prekinuti. Nalazi istraživanja ukazuju i na dobro poznavanje faza spolnog odnosa (druženje, osjećaji, maženje, istraživanje, predigra, orgazam), tj. tijeka razvoja jedne normalne i zdrave veze. Iz dobivenih nalaza možemo zaključiti da su razmišljanja odraslih osoba s intelektualnim teškoćama o ovim temama vrlo slična razmišljanjima odraslim osobama tipičnog razvoja.

Sudionici su izvijestili kako trebaju samostalno odlučiti o ostvarivanju svojih partnerskih veza, iako navode da je u tome često bio prisutan utjecaj njihovih roditelja. Rezultati su također pokazali da su osobe s intelektualnim teškoćama svjesni predrasuda koji ih drugi imaju vezane uz njihovu seksualnost, što oni smatraju diskriminacijom.

Nadalje, nalazi govore da među osobama s intelektualnim teškoćama postoji i svijest o mogućnošću seksualnog iskorištavanja osoba s intelektualnim teškoćama. To je nalaz koji nam govori kako su osobe s intelektualnim teškoćama svjesne svojih teškoća.

Također, prema nalazima istraživanja možemo utvrditi da je podrška, od strane djelatnika u centru čiji su korisnici, u području seksualnosti vrlo dobra gdje se uvažavaju sve

želje osoba s intelektualnim teškoćama povezane s ovom temom. Ipak, podrška bi se mogla poboljšati u nekim pitanjima gdje osobe s intelektualnim teškoćama osjećaju nesigurnosti. Tako je primjerice s pitanjima o braku gdje mnogi sudionici nisu biti sigurni mogli li ili ne mogu zakonski stupiti u brak. Većina ih želi biti u braku, ali nisu sigurni imaju li na to pravo i mogu li to ostvariti.

Nalazi istraživanja koji se odnose na razumijevanje zakonskih normi donose prilično neusklađena mišljenja sudionika. Mnogi su nesigurni u svojim izjavama kada se govori o zakonima. Iako sudionici navode da imaju dobru podršku vezanu za pitanja područja seksualnosti, izvještavaju da se na sastancima za samozastupanje malo govori o pravima osoba s intelektualnim teškoćama. Nalazi istraživanja ukazuju i na neodgovarajuće društvene norme u odnosu na osobe s intelektualnim teškoćama. Sudionici izvještavaju o tome da ih druge osobe znaju nazivati djecom iako su oni odrasli ljudi.

Sudionici na homoseksualnost gledaju s neodobravanjem smatrajući homoseksualnost bolešću te osobe homoseksualne orijentacije prijenosnicima spolnih bolesti. Pokazali su i vrlo malo znanja o kontracepcijskim sredstvima. Kao kontracepcijska sredstva navode kondome i kontracepcijske pilule smatrajući da kontracepcijska sredstva štite osobe od spolnih bolesti i neželjenih trudnoća. Imaju vrlo malo iskustva s kontracepcijskim sredstvima, samo dvije žene koriste kontracepcijske pilule.

Promjene koje sudionici misle da bi se trebale dogoditi kako bi bili zadovoljni s pravima i mogućnostima koje ostvaruju navode: promjenu zakona, zaposlenje više stručnog osoblja, više edukacije, bolja financijska situacija, te da ih drugi prihvate i poštuju takve kakvi jesu. Službe za koje osobe s intelektualnim teškoćama smatraju da bi im trebale više dati informacija o ovim temama su CZSR, Crveni križ, županija, gradski uredi i liječnici, te bi u budućnosti voljeli dobiti više informacija o ovoj temi od strane stručnjaka s visokoškolskih ustanova, studenata, pravnika i liječnika.

7. ZAKLJUČAK

U ovom su radu prikazani rezultati provedenog kvalitativnog istraživanja na temu „Subjektivni doživljaj seksualnosti odraslih osoba s intelektualnim teškoćama“ iz perspektive samih osoba s intelektualnim teškoćama koje je provedeno u okviru znanstvenog projekta Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu „Seksualni identitet, iskustva i stavovi osoba s teškoćama u razvoju“, uz potporu Sveučilišta u Zagrebu (2017/2018) čija je voditeljica projekta bila prof.dr.sc. Daniela Bratković. Isto tako, radom je obuhvaćen i teorijski pregled relevantnih koncepata vezanih uz razvoj seksualnosti osoba s intelektualnim teškoćama te kvaliteti podrške koja se pruža osobama s intelektualnim teškoćama na području seksualnosti. Cilj istraživanja bio je dobiti uvid u način na koji odrasle osobe s intelektualnim teškoćama doživljavaju i opisuju seksualnost, kako definiraju ljubav i opisuju intimne odnose te kakva su njihova iskustva u izražavanju seksualnosti, partnerskih veza i odnosa. Osim toga, željelo se dobiti uvid i u to kako osobe s intelektualnim teškoćama vide i razumiju društvene i zakonske norme povezane s izražavanjem seksualnosti, kakva im je svijest o rizicima povezanim sa seksualnim odnosima te kakva je njihova informiranost o seksualnim, bračnim i obiteljskim pravima.

Iz istraživanja je vidljivo da su osobe s intelektualnim teškoćama mogle odgovoriti na sva postavljena pitanja i razgovarati na svaku istraživanu temu što upućuje na relativno dobru informiranost kada je riječ o njihovoj seksualnosti iako se i u ovom istraživanju može primijetiti tendencija manjka znanja i dubljeg razumijevanja o pojedinim temama vezanim uz spolnost što pokazuju i brojna druga istraživanja ovog područja. Ono što se može zaključiti iz dobivenih nalaza u cijelosti je da osobe s intelektualnim teškoćama imaju iskustva u ostvarivanju partnerskih odnosa i da su seksualna bića čemu ne ide u prilog mišljene o osobama s intelektualnim teškoćama kao aseksualnim bićima kako se to uglavnom smatralo kroz povijest (Bratković, 2011; Ćwirynkalo, Byra i Żyta, 2017; Darragh, Reynolds, Ellison i Bellon, 2017).

Nalazi ovog istraživanja ukazuju na to da osobe s intelektualnim teškoćama dobro razlikuju karakteristike žena u odnosu na karakteristike muškaraca što se odnosi na fizičke i spolne razlike, te ponašanja i obavljanje poslova gdje se zapravo uviđaju pomalo stereotipni načini razmišljanja prema ženama, odnosno prema muškarcima. Kod razumijevanja seksualnosti, sudionici ukazuju na to da imaju spoznaje vezane uz spolni odnos, a seksualna ponašanja vide kao rizična (nasilje) ili kao strategije koje se koriste prilikom pronalaženja ili

privlačenja partnera. Ove nalaze nam potvrđuju i istraživanja provedena u Republici Hrvatskoj (Bratković i Teodorović, 2000, prema Bratković 2011).

Kada je riječ o ljubavi, sudionici su svojim izjavama izvijestili o osjećajima i fizičkim reakcijama koje povezuju s ljubavi, te o načinima na koji se ljubav pokazuje. Osim toga, pokazali su i razumijevanje da ljubavne veze bude u partnerima pozitivne i negativne osjećaje i ponašanja. Nalazi istraživanja ukazuju i na dobro poznavanje faza spolnog odnosa povezujući ga s mogućnošću trudnoće što nije bio slučaj u istraživanju autorica Bratković i Teodorović (2000) gdje osobe s intelektualnim teškoćama nisu spolna ponašanja povezivali s mogućnošću začeca. Sudionici navode u svojim odgovorima da su njihovi roditelji često imali utjecaj na ostvarivanje njihovih partnerskih veza što može negativno utjecati na osnaživanje osobe u ovim područjima. Roditelji i kultura u kojoj žive mogu uvelike utjecati na spolne živote osoba s intelektualnim teškoćama što je pokazalo i istraživanje autora Azzopardi-Lane i Callus (2014). Sudionici su pokazali i svjesnost svoji teškoća koje imaju te ih povezali sa mogućnošću rizika os seksualnog zlostavljanja. Da su osobe s intelektualnim teškoćama u većem riziku os seksualnog zlostavljanja izvijestili su i mnogu autori baveći se ovom temom (Isler, Tas, Beytut i Con, 2009; Schaafsma, Kok, Stoffelen i Curfs, 2017; Conod i Servais, 2008, prema Medina-Rico, Lopez-Ramos i Quinonez, 2018; Stoffelen, 2018).

Također, prema nalazima istraživanja možemo utvrditi da je podrška, od strane djelatnika u centru čiji su korisnici zadovoljavajuća za korisnike gdje se uvažavaju sve njihove želje. Ipak, osobe s intelektualnim teškoćama su davale pomalo nesigurne izjave kada ih se pitalo o temi stupanja u brak, o njihovim pravima vezanim uz zakonske okvire te ostala pitanja o njihovim seksualnim, bračnim i obiteljskim pravima. U tim područjima bi trebale imati veću podrška od strane svoje okoline. Izrazito je bitno čuti promjene koje osobe s intelektualnim teškoćama same predlažu kako bi se one osjećale zadovoljnije po pitanju prava koje trebaju ostvarivati. Koliko se ti prijedlozi i uvažavaju je upitno.

Možemo reći da je skupina osoba s intelektualnim teškoćama iz ovog istraživanja kroz svoje odgovore sažela težnje za življenjem samostalnim i neovisnim životom u kojemu žele biti prihvaćeni kao seksualna bića. Osim toga, žele imati veće znanje i više informacija kada je riječ o seksualnim pitanjima gdje sami predlažu niz mogućih promjena. Kada bi ih se zaista slušalo, puno toga bi se moglo napraviti. Kako bi to bilo moguće potrebno je i dalje istraživati. Ovakvi pojedinačni rezultati kakvi su predstavljeni u ovom istraživanju iako nisu opsežni navode nas na raspravu o ovoj temi. Kao nedostatak istraživanja se moglo uočiti da

poneki sudionici nisu baš sudjelovali u odgovorima na pitanja, ili zbog svoje povučenosti ili možda zbog nerazumijevanja pitanja. Bilo bi dobro da su u fokus grupu bili uključeni njihovi osobni asistenti ili stručnjaci kao medijatori komunikacije u koji oni imaju iznimno povjerenje. Ujedno, ovaj nedostatak je i preporuka za buduća istraživanja. Buduća istraživanja bi i dalje trebala uključivati same osobe s intelektualnim teškoćama koje samostalno govore o tome kako oni doživljavaju i osvješčuju svoju seksualnost.

8. LITERATURA

Allen, M., Seery, D. (2007). *The Current Status of Sex Education Practice For People with an Intellectual Disability in Ireland*. Cork: Sexual Health Centre.

Anić, Š., Klarić, N. i Domović, Ž. (2002). Seksualizam. U Ž. Crnjanski (ur.), *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: SANI-PLUS d.o.o.

Azzopardi-Lane, C. i Callus, A. (2014). Constructing sexual identities: people with intellectual disability talking about sexuality. *British journal of learning disabilities*, 43 (1), 32-37.

Boyatzis, R. (1998). *Transforming qualitative information : thematic analysis and code development*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Bratković, D. (1996). *Evaluacija programa seksualne edukacije u radu s osobama s umjerenom i teškom mentalnom retardacijom*. Magistarski rad. Zagreb: Fakultet za defektologiju.

Bratković D. (2000). *Edukacija o spolnosti osoba s mentalnom retardacijom*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

Bratković, D. (2011). *Podrška osobama s intelektualnim i drugim razvojnim teškoćama u ostvarivanju partnerskih odnosa, roditeljstva i drugih prava na području spolnosti*. Priručnik. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

Bratković, D. (2017). Nacrt istraživanja iz projekta uz potporu Sveučilišta u Zagrebu „Seksualni identitet, iskustva i stavovi osoba s teškoćama u razvoju“ - interni materijal. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Bratković, D. i Teodorović, B. (2000). Evaluacija programa seksualne edukacije odraslih osoba s umjerenom i teškom mentalnom retardacijom. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 36 (1), 25-36.

Bratković, D., Vukašinec M. i Masnjak Šušković, L. (2018). *Effectiveness of sexual education for young adults with intellectual disability*. U Ajdinski, G. i Rashikj–Canevska, O. (ur.) Conference proceedings / 5th Interational Conference „Transformation Towards sustainable and resilient society for persons with disabilities“, 287-300. Ohrid: Faculty of

Philosophy, University „Ss. Cyril and Methodius (Skopje), 13-15.09.2018., Ohrid, Makedonija.

Braun, V. i Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77-101.

Ćwirynkalo, K., Byra, S. i Żyta, A. (2017). Sexuality of adults with intellectual disabilities as described by support staff workers. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, Vol 53, 77-87.

Darragh, J., Reynolds, L., Ellison, C. i Bellon, M. (2017). Let's talk about sex: How people with intellectual disability in Australia engage with online social media and intimate relationships. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 11 (1), article 9.

Friedman, C., Arnold, C. K., Owen, A. L. i Sandman, L. (2014). „Remember our voices are our tools:“ Sexual self-advocacy as defined by people with intellectual and developmental disabilities. *Sex Disabil*, 32 (4), 515-532.

Gomez. M. T. (2012). The S words: Sexuality, sensuality, sexual expression and people with intellectual disability. *Sex Disabil*, 30 (2), 237-245.

Gordon, P. A., Tschopp, M. K. i Feldman, D. (2004). Addressing issues of sexuality with adolescents with disabilities. *Child and adolescent social work journal*, 21 (5), 513-527.

Healy, E., McGuire, B. E., Evans, D. S. i Carley, S. N. (2009). Sexuality and personal relationships for people with an intellectual disability. Part I: service-user perspectives. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53(11), 905-912.

Isler, A., Tas, F., Beytut, D. i Con, Z. (2009). Sexuality in adolescents with intellectual disabilities. *Sex Disabil*, 27 (1), 27-34.

Jahoda, A. i Pownall, A. (2014). Sexual understanding, sources of information and social networks; the reports of young people with intellectual disabilities and their non-disabled peers. *Journal of intellectual disability research*, 58 (5), 430-441.

Kelly, G., Crowley, H. i Hamilton, C. (2009). Rights, sexuality and relationships in Ireland: 'It'd be nice to be kind of trusted'. *British Journal of Learning Disabilities*, 37 (4), 308-315.

Kijak, R. J. (2011). A desire for love: considerations on sexuality and sexual education of people with intellectual disability in Poland. *Sex Disabil*, 29 (1), 65-74.

Kijak, R. (2013). The sexuality of adults with intellectual disability in Poland. *Sex Disabil*, 31 (1), 109-123.

McCarthy, M. (2009). Contraception and women with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 22 (4), 363-369.

Medina-Rico, M., Lopez-Ramos, H. i Quinonez, A. (2018). Sexuality in people with intellectual disability: review of literature. *Sexuality and disability*, 36 (3), 231-248.

Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Miles, M. B. i Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis* (2nd edition). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (2006). Etički kodeks.

Schaafsma, D., Kok, G., Stoffelen, J. M. T i Curfs, L. M. G. (2017). People with intellectual disabilities talk about sexuality: implications for the development of sexual education. *Sex Disabil*, 35 (1), 21-38.

Sekušak-Galešev, S. (2010). Psihološki pregled osoba s intelektualnim teškoćama. *Socijalna psihijatrija*, 38 (2), 115-121.

Skoko, B. (2009). Znanstvena metoda fokus grupa – mogućnosti i način primjene. *Politička misao*, 43 (3), 217-236.

Stoffelen, J. (2018). *Sexuality and intellectual disability*. Maastricht: Datawyse / Universitaire Pers Maastricht.

Tarabić, B. i Tomac, P. (2014). Intelektualne teškoće – dijagnostika i klasifikacija. *Gyrus*, 2 (1), 130-133.

Tkalac Verčić, A., Sinčić Ćorić, D. i Pološki Vokić, N. (2011). *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada - kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje*. Zagreb: M.E.P.

Wilkinson, V. J., Theodore, K. i Raczka, R. (2015). 'As normal as possible': Sexual identity development in people with intellectual disabilities transitioning to adulthood. *Sex Disabil*, 33 (1), 93-105.

9. PRILOZI

9.1. Kvalitativna analiza odgovora prema istraživačkim pitanjima

Tabela 9 Tijek kodiranja podataka za prvo istraživačko pitanje „Kako osobe s intelektualnim teškoćama doživljavaju i opisuju seksualnost?“

Istraživačko pitanje: „Kako osobe s IT doživljavaju i opisuju seksualnost?“			
TEMATSKO PODRUČJE: doživljaj seksualnosti			
IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	KATEGORIJE/TEME	POTKATEGORIJE (Specifičnosti kategorija u potkategorijama)
<p>(O3) „Muškarci imaju <i>muški spol</i>, a žene <i>ženski spol</i>.“</p> <p>(O4) „Ženske imaju nekad više <i>dužu kosu</i> nego muškarci.“</p> <p>(O4) „Boja očiju, oblačenje, <i>drugačije se oblače</i>.“</p> <p>(O3) „Ženske su <i>ozbiljnije</i> nego muški.“</p> <p>(O3) „Pa <i>kuhaju, peru</i> veš.“</p> <p>(O6) „Žene se više <i>malo urednije</i>, više ovaj <i>spremaju, peglaju</i> i tako.“</p> <p>(O3) „<i>Neke teže fizičke</i> poslove.“</p>	<p>Poznavanje fizičkih različitosti između muškaraca i žena (spolni organi, dužina kose, odijevanje)</p> <p>Ponašanje žena u usporedbi s muškarcima (ozbiljnije, urednije)</p> <p>Razlika u poslovima koje obavljaju žene i muškarci (žene kuhaju, peru, spremaju peglaju; muškarci obavljaju teže fizičke poslove)</p>	<p>FIZIČKE KARAKTERISTIKE MUŠKARACA I ŽENA</p> <p>SPOLNE RAZLIKE</p> <p>RAZUMIJEVANJE SEKSUALNOSTI</p>	<p>Razlike u karakteristikama</p> <p>Razlike u poslovima</p> <p>Spolni odnos</p>
<p>(O1) „Da muški i ženski imaju dodir, <i>spolni odnos</i>. I to što</p>	<p>Seksualnost kao odnos između dvoje</p>	<p>RAZUMIJEVANJE SEKSUALNOSTI</p>	<p>Spolni odnos</p>

<p><i>ide uz to. Ljubav, seks, djeca i tak to.“</i></p> <p><i>(O1) „Masturbiranje i tako nešto slično.“</i></p> <p><i>(O2) „Ja sam htio reći šta je to seksualnost. Postoje Vam dvije vrste seksualnosti. Prva Vam je ta kada vodite sa partnerom, a druga je kad se dodirujete sami, ono seksualnu intimu i tako to. To su te.“</i></p> <p><i>(O6) „To kad počne pubertet.“</i> <i>(O6) „Onda kad dođe pubertet onda su oni malo onako više ono a daj mi ovo a daj mi ono.“</i> <i>(O6) „Onako ne znam možda malo više nervozni onako.“</i></p> <p><i>(O1) „Pa evo ga dešava da počnu rasti dlake tu ispod pazuha, na spolovilu rastu.“</i></p>	<p>ljudi (spolni odnos, ljubav, djeca)</p> <p>Seksualnost kada se dodiruješ sam (masturbacija)</p> <p>Seksualnost se počinje razvijati s početkom puberteta (promjene u ponašanju, fizičke promjene)</p>		<p>Masturbiranje</p> <p>Pubertet</p>
<p><i>(O7) „Pa dobivamo i mjesečnicu.“</i></p> <p><i>(O7) „I rastu nam i grudi. I dobivamo dlake po nogama.“</i></p> <p><i>(O4) „Ako se ne dobije mjesečnica onda zna da onda“</i></p> <p><i>(O7) „Da je trudna. (O4)“ Zna ono da je starija, da ono, da više nikad neće dobiti.“</i></p>	<p>Poznavanje promjena kod rasta i razvoja iz djevojčice u ženu (menstruacija, grudi, dlake)</p> <p>Izostanak menstruacije označava mogućnost trudnoće ili menopauzu</p>	<p>RAST I RAZVOJ KOD ŽENA</p>	<p>Prepoznavanje promjena u pubertetu</p> <p>Prepoznavanje funkcioniranja ženske reprodukcije</p>

<p>(O5) „To može biti i nasilje.“</p> <p>(O6) „Ima ono nešto da se meni netko sviđa i meni sad dođe da ja nekog poljubim.“</p> <p>(O1) „Pa normalno je to kad se ti spojiš sa curaom, mislim ja imam cura nekih par, volim se malo pozabavit.“</p> <p>(O1) „Pa onda ispituješ šta je ovo šta je ovo.“</p> <p>(O7) „Moramo se prvo upoznat tko je kakav. Sad cura pita nakon kako on, kako on živi“</p> <p>(O3) „Ide se na večeru ili u kino.“</p>	<p>Pokazivanje seksualnosti na nasilan način</p> <p>Pokazivanje seksualnosti kroz sviđanje, istraživanje, upoznavanje, druženja</p>	<p>NAČIN SEKSUALNOG PONAŠANJA</p>	<p>Rizično seksualno ponašanje</p> <p>Strategije za pronalaženje ili privlačenje partnera</p>
---	---	-----------------------------------	---

Tabela 10 Tijek kodiranja podataka za drugo istraživačko pitanje „Kako osobe s intelektualnim teškoćama definiraju ljubav?“

Istraživačko pitanje: „Kako osobe s IT definiraju ljubav?“			
TEMATSKO PODRUČJE: definicija ljubavi			
IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	KATEGORIJE/TEME	POTKATEGORIJE (Specifičnosti kategorija u potkategorijama)
<p>(O1) „Nama je u biti ljubav posebna stvar, stvarno posebna stvar.“</p> <p>(O6) „Kad je osoba iskrena prema tebi, da ti ne laže, da te ne vara.“</p>	<p>Ljubav je poseban osjećaj</p> <p>Ljubav je iskrenost (ne lagati i ne varati)</p>	<p>ELEMENTI LJUBAVI</p>	<p>Poseban osjećaj</p> <p>Iskrenost</p> <p>Povjerenje</p> <p>Podrška</p>

<p>(O3) „A muški isto da ne varaju.“</p> <p>(O6) „Osobe koje su zaljubljene trebaju imat <i>povjerenja jedna u drugo</i>. Trebaju biti iskreni.“</p> <p>(O6) „Ne smiju varat, trebaju partnera kako bi rekla, i <i>voljeti i biti podrška</i> ako je teško i tako.“</p> <p>(O3) „Trebava svoga dečka <i>poštivat</i>, biti prema njemu <i>vjeran</i>, treba ga ovaj njegova cura ako nije njemu dobra on će sebi nać' drugu.“</p> <p>(O3) „Trebava prema njemu biti <i>dobra i vjerna</i> i treba mu reć' <i>nemam nikog imam samo tebe</i>.“</p>	<p>Ljubav je povjerenje</p> <p>Ljubav je biti podrška</p> <p>Ljubav je poštovanje</p> <p>Ljubav je vjernost</p> <p>Ljubav je privrženost</p>		<p>Poštovanje</p> <p>Vjernost</p> <p>Privrženost</p>
<p>(SUDIONICI) „Sretni!“</p> <p>(O4) „Uzbuđeni.“</p> <p>(O6) „<i>Srce ti kuca. Sretni smo kad nas ovako iznenadi, dobijemo poklon il nešto.</i>“</p> <p>(O6) „Da. <i>Znak pažnje, budemo sretni, ponosni, iznenađeni, budemo sretni.</i>“</p> <p>(S) „A i postoji još jedan primjer. Evo moaj cura se nije jako dosta dugo vidjela sa svojom mamom i <i>od veselja je dobila epi</i></p>	<p>Osjećaji koji povezujemo s ljubavi (sreća, uzbuđenje, ponos)</p> <p>Fizičke reakcije na ljubav (srce ti kuca, epi napad)</p> <p>Pokazati ljubav kroz znak pažnje (<i>socijalno i materijalno</i>)</p>	<p>MEĐULJUDSKA LJUBAV</p> <p>POKAZIVANJE LJUBAVI</p>	<p>Osjećaji koji povezujemo s ljubavi</p> <p>Fizičke reakcije na ljubav</p> <p>Gesta</p> <p>Materijalno</p>

<p><i>napad.</i>“</p> <p>(O7) „Zagrliš nekoga, <i>poljubiš ga u obraz</i>, u sta ak si u vezi i tako.“</p> <p>(O3) „<i>Moj dečko ima rođendan pa sam išla u specijalnu kuponu</i>. I dođem ja u stan i pita on mene šta si ti kupila šta svom dečku za rođendan. <i>Ja kažem pa trenirku, ja njemu kupila trenirku.</i>“</p> <p>(Ž) „<i>Jedno o drugom brinemo.</i>“</p> <p>(O6) „E ovako, mojoj curi je bio rođendan. Ja nisam imao ni kune u džepu. Pa sam joj kupio <i>čokoladu</i>. Kad sam bio na dan piva, ja sam otišao i kupio sam joj <i>ružu</i> i ona je rekla odakle ti novci, ja kažem šuti i uzmi. Ne pitaj.“</p> <p>(O6) „A tako <i>zagrliš je.</i>“</p>			
<p>(O7) „Da nema nje <i>ne bi nas bilo.</i>“</p> <p>(O2) „Pa ovaj ako nema ljubavi <i>nema seksa.</i>“</p> <p>(O7) „Da nema ljubavi <i>ne bi mogli osjećaje iskazat.</i>“</p> <p>(Ž) „<i>Da nema dečki ne bi ne bi ni bile cure.</i>“</p> <p>(S) „<i>Da nema muškaraca ne bi bilo</i></p>	<p>Bez ljubavi ne bi postojali ni ljudi</p> <p>Spolna privlačnost jednog bića prema drugome</p> <p>Pokazivanje jakih osjećaja što ga jedni za druge osjećaju</p>	<p>VAŽNOST LJUBAVI</p>	<p>Postojanje</p> <p>Spolna privlačnost</p> <p>Pokazivanje osjećaja</p>

<i>ni žena.“</i>			
------------------	--	--	--

Tabela 11 Tijek kodiranja podataka za treće istraživačko pitanje „*Kako osobe s intelektualnim teškoćama opisuju intimne odnose?*“

Istraživačko pitanje: „ <i>Kako osobe s IT opisuju intimne odnose?</i> “			
TEMATSKO PODRUČJE: intimni odnosi			
IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	KATEGORIJE/TEME	POTKATEGORIJE (Specifičnosti kategorija u potkategorijama)
<p>(S) „Evo kod mene jedna stara me ostavila, <i>ja sam plako cijeli dan. Nisam ni jeo ni spavao, ništa, cijelu noć do tako sutra ujutro.</i>“</p> <p>(S) „<i>I onda ti dođe da se ubiješ i onda ti se vrati i tka to ide ko kolo sreće.</i>“</p> <p>(S) „<i>Sad kad me ostavila, meni je ko da mi se srce raspada. Čim ona dođe u moj život, to sve privlači toplinu u mom životu</i>“</p> <p>(SUDIONICE) „<i>Ako nije dobra bolje je prekinut.</i>“</p> <p>(Ž) „<i>Ako ne ide, ne ide.</i>“</p> <p>(O3) „<i>Bolje prekinut i biti sam.</i>“</p> <p>(S) „<i>Prekinut, to je rješenje.</i>“</p> <p>(Ž) „<i>Pa treba sjest i razgovarat ako imaš s njim neke probleme, treba sjesti. Ako ne vrijedi razgovarat,</i></p>	<p>Nakon prekida veze tugujemo</p> <p>Ako veza nije dobra treba ju prekinuti a ne po svaku cijenu održavati</p> <p>Kada nam je u vezi lijepo osjećamo ugodu (toplinu)</p>	<p>RASKID LJUBAVNE VEZE</p> <p>LJUBAVNA VEZA</p>	<p>Faza tugovanja nakon raskida veze</p> <p>Suočavanje s problemom</p> <p>Pozitivni osjećaji (toplina)</p> <p>Negativni osjećaji (kada nastupi neki problem)</p>

<p>onda najbolje prekinut'."</p>			
<p>(O3) „Da netko nekog ne iznevjeri.“ (O1) „U takvu osobu treba imati povjerenje.“ (O4)“Pa treba biti iskren jedan prema drugome.“ (O4)“ Jedno prema drugome povjerit se. Biti oslonac jedno drugom.“ (O6) „Dobro u vezama kad se slažemo, kad se ne svađamo, kad si jedan drugom pomažemo i tako.“ (O6) „Kao savjet, ako nekom nešto kao dečko može napraviti, pa uskoči i pomogne, to napravi.“</p>		<p>LJUDSKE VRLINE</p>	<p>Povjerenje Iskrenost Biti oslonac drugome Ne se svađati Pomagati Dati savjet Pomoći Empatija - tješnje</p>
<p>(O1)“ Meni se najviše sviđa u vezi kad me ujutro probudi cura prvo sa poljupcem i kaže ajde ljubavi dođi skuhalo sam nam kavicu pa da skupa popijemo.“</p>	<p>Pozitivna ponašanja u dobrim intimnim vezama (znak pažnje – kava, poljubac; respektirati osobu; braniti je)</p>	<p>PONAŠANJE U VEZI</p>	<p>Pozitivna ponašanja u vezi (Znak pažnje, braniti drugu osobu, poštovanje)</p>
<p>(O3) „Meni se sviđa kad pijemo možda kavu pa kad se nađe povjerenje jedno u drugome, kad, se slažemo, kad se družimo. Kad se ne svađamo i tako.“ (O4) „Meni se najviše sviđa to kad ja i moj</p>	<p>Aktivnosti i provođenje zajedničkog vremena u dobrim intimnim vezama: Druženje Kino, šetnja, večera</p>	<p>ZAJEDNIČKE AKTIVNOSTI U VEZI</p>	<p>Druženje Kino Šetnja Večera</p>

<p>momak <i>odemo u kino, prošetamo, odemo na večeru, jedno drugom pomognemo.</i>“</p> <p>(O6) „Hmmm kak' se to zove, samo da se malo skuliram. Ovaj kad na primjer moj dragi je tužan, i ja ne volim da mi je tužan. Kad mu je nešto najteže, ja mu kažem šta te muči, jel' mi možeš reći, zbog čega si takav, šta si u bedu i on meni to kaže i ja kažem tako i tako stoji stvar i ja“</p> <p>(O6)“<i>Tješim ga, popričam s njime i tak.</i>“</p> <p>(O7) „U vezi znači biti sa curom, ono pravo, <i>volit' ju, respektirat ju, branit ju</i>, ako treba sve i biti ono sa curom naj naj i ono znat osjećaje. <i>Treba imat osjećaje i pokazat to</i>, jer onaj tko nema osjećaje i dušu ne može ni voljeti drugog.“</p>			
<p>(O1) „<i>Svađaju se.</i>“</p> <p>(O1) „<i>Prepirke i sve to.</i>“</p> <p>(O7) „<i>Što se tiče takvih veza ja i cura smo imali tak da smo sto puta prekidali i mirili se.</i>“</p> <p>(O7) „<i>Pa dođe faza i onda svi misle da mi nismo u dobroj vezi. A u biti</i>“</p> <p>(O7) „<i>Volimo se ali si</i></p>	<p>Ponašanja u lošim intimnim vezama: Svađe i prepirke oko sitnica, ljubomora</p> <p>Razlozi svađa u lošim intimnim vezama su sitnice, ljubomora</p>	<p>PONAŠANJE U VEZI</p>	<p>Negativna ponašanja u vezi (razlozi svađa - svađe i prepirke; ljubomora)</p>

<p><i>ne možemo naći mir.“</i> (O7) „Evo ja i moja smo se cura <i>svađali oko sitnica</i>. Zašto nisi na primjer oprao veš. A onda ja kažem zašto ti nisi oprala veš i takve stvari.“</p> <p>(O1) „A što se tiče ljubomore, ja sam vam bio po ljetu toliko ljubomoran na svoju curu zato što su ju svi hvalili te je ovakva te je onakva, a mene nitko da ne hvali u tome smislu. Eto to me malo ljubomora.“</p> <p>(O5) „Ja sam znao biti ljubomoran jer me cura vara sa drugim dečkima i onda mi to“</p>			
<p>(O7) „<i>Seks je jedan dio ljubavi kad se dvoje diraju i kad se dvoje spoje</i> mi znate ko u filmovima bude, ali nisu filmovi to je stvarnost. Dogodi se i djeca se rađaju nakon toga.“</p> <p>(O6) „Mogu ja? <i>Pravi seks je kad cura i dečko spavaju zajedno. I dožive orgazam</i>. Taj kak' bi rekla.“</p> <p>(O1) „Prvo imate <i>maženje</i>“ (O5) „<i>Osjećaje</i>.“ (O2) „<i>Predigra</i>.“</p> <p>(O6) „E mogu nešto reć'. E ovako na primjer <i>pozove me na neku večeru ili nešto i</i></p>	<p>Definicija seksa (seks je sam čin seksa kada žena i muškarac spajaju zajedno)</p> <p>Poznavanje <i>faza seksa</i> (maženje, istraživanje, predigra, orgazam)</p> <p>Ono što prethodi seksu (druženje, osjećaji)</p>	<p>DEFINICIJA SPOLNOG ODNOSA = sam čin spolnog odnosa</p> <p>FAZE SPOLNOG ODNOSA</p>	<p>Druženje</p> <p>Osjećaji</p> <p>Maženje</p> <p>Istraživanje</p> <p>Predigra</p> <p>Orgazam</p>

<p><i>onda skupa večeraju i onda piće ovo ono i oni odu kasnije. Romantična večera ti se to zove. I onda se počnu ljubiti, maziti ovo ono i onda“</i></p> <p><i>(O1) „A gdje se nađe tad kad sam ja počeo više raditi sa seksom sa svojom curom, to sam se počeo više praviti ono da sam više zaljubljen, više malo htio istraživat i sve skupa. Šta je ovo, šta je ono pa ona mene isto pipa, ja nju i tkao smo se“</i></p>			
--	--	--	--

Tabela 12 Tijek kodiranja podataka za četvrto istraživačko pitanje „Kakva su iskustva osoba s intelektualnim teškoćama u pogledu vlastitog izražavanja seksualnosti, partnerskih veza i odnosa?“

Istraživačko pitanje: „Kakva su iskustva osoba s IT u pogledu vlastitog izražavanja seksualnosti, partnerskih veza i odnosa?“			
TEMATSKO PODRUČJE: iskustva osoba s IT u izražavanju seksualnosti			
IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	KATEGORIJE/TEME	POTKATEGORIJE (Specifičnosti kategorija u potkategorijama)
<p><i>(O6) „Nekad je bitna i na primjer topla riječ ili zagrljaj, nešto ne mora odmah bit“</i></p> <p><i>(O6) „Može bit topla riječ volim te, fališ mi, poljubac, zagrljaj. Nije sve u seksu.“</i></p>	<p>(kakva su iskustva?)-> Dovoljna je lijepa riječ, poljubac, zagrljaj, a nije sve u spolnom odnosu</p>	<p>POKAZIVANJE LJUBAVI</p>	<p>Gesta</p>

<p>(O6) „Ne, <i>moramo sami odlučiti. Šta želimo, kako želimo, dal' želimo imat vezu neku ili neku ljubav.</i>“</p> <p>(O7) „<i>Meni su govorili ovo ono, ne možeš ti dovodit djevice vamo tamo. Ja oću to, aj neću drugu i to je to.</i>“</p> <p>(O5) „<i>Mogu ja reć'?</i> Zato što nam <i>roditelji žele samo dobro.</i>“</p> <p>(O5) „<i>Ako roditelj vidi tu osobu, ako je osoba loša i sve prema tebi i onda tata kaže nije on za tebe.</i>“</p> <p>(O1) „<i>A i to je, a i postoji ljudi koji bi ti ne znam i takve stvari radili jer si ti osoba sa intelektualnim poteškoćama pa se tu stavlja predrasudu pred. Na primjer evo ga</i>“</p> <p>(O1) „<i>Evo ga ja kažem, ja na primjer kažem za ovoga G. na primjer kažem za tebe nije cura, ti si ovakav, ti si onakav. Tu već stavljaš predrasudu jer ti onda njega na taj način diskriminiraš.</i>“</p>	<p>Stav da treba samostalno odlučivati kada je riječ o stupanju u ljubavnu vezu</p> <p>Roditelji osoba s IT često imaju utjecaj na njihov ljubavni život</p> <p>Svijest o seksualnom iskorištavanju osoba s intelektualnim poteškoćama</p> <p>Svijest o tome da drugi imaju predrasude o osobama s IT povezane s njihovom seksualnošću</p>	<p>STAV O SAMOSTALNOM ODLUČIVANJU O PARTNERSKIM ODNOSIMA</p> <p>UTJECAJ RODITELJA NA DONOŠENJE ODLUKA O PARTNERSKIM ODNOSIMA OSOBA S IT</p> <p>SEKSUALNO ISKORIŠTAVANJE OSOBA S IT</p> <p>PREDRASUDE (povezane sa seksualnošću osoba s IT)</p>	<p>Svijest</p>
<p>(O1) „<i>A to smo sve uz dogovor ravnateljice, dogovor od defektologa i naših želja.</i>“</p>	<p>U programu u koji su uključene osobe s IT se poštuju njihove</p>	<p>PODRŠKA ZA OSTVARIVANJE LJUBAVNIH VEZA</p>	<p>Uvažavanje želja</p>

<p>(O1) „Poštuju. Tako je. Ja sam želio, puno godina sam sa curom želio biti i eto mi“</p> <p>(SUDIONICI) „Ne, nije nitko još.“</p> <p>(O4) „Da!“</p> <p>(O1) „Da. Svi mi planiramo, ali to...“</p> <p>(O1) „Može može.“</p> <p>(O5) „Ne možemo.“</p> <p>(O5) „Ajde dok je vjenčate i to prije, ali poslije kad dođe dijete na svijet, treba briga, treba hrane, gro svega i onda kad se posvađaju onda dijete stave u dom i te gluposti.“</p> <p>(O5) „Al dobro ako prime još, a ako ne prime, onda završi dijete na ulici. Ili posvojenje. Tako na primjer.“</p> <p>(O6) „Svoju obitelj imat.“</p> <p>(O7) „Ja sve isto mislim tako, i ja mislim tako.“</p> <p>(O1) „Para. Dobru žensku.“</p>	<p>želje povezane sa ostvarivanjem ljubavnih veza</p> <p>Nitko u fokus grupi nije u braku</p> <p>Svi odgovaraju da žele imati vjenčanje</p> <p>Postoje neslaganja oko toga mogu li ili ne mogu ostvariti brak</p> <p>Razlozi zašto je osobama s IT teško stupiti u brak</p> <p>Razlozi zašto osobe s IT žele stupiti u brak</p> <p>Novac i voljena osoba su uvjeti za brak</p>	<p>PROMIŠLJANJA VEZANA UZ BRAK</p>	<p>Nitko nije u braku</p> <p>Svi žele biti u braku</p> <p>Pravo na brak</p> <p>Obveze u braku</p> <p>Razlog želje za stupanje u brak</p> <p>Preduvjeti braka</p>
<p>(O2) „Silovanje.“</p> <p>(O3) „Isto tako mijenjat partnere.“</p>	<p>Svijest o tome da postoje opasnosti i da je moguće da te netko lako seksualno iskoristi</p>	<p>SEKSUALNO ISKORIŠTAVANJE OSOBA SIT</p>	<p>Opasnosti</p>

Tabela 13 Tijek kodiranja podataka za peto istraživačko pitanje „*Kako osobe s intelektualnim teškoćama vide i razumiju društvene i zakonske norme povezane s izražavanjem seksualnosti?*“

Istraživačko pitanje: „ <i>Kako osobe s IT vide i razumiju društvene i zakonske norme povezane s izražavanjem seksualnosti?</i> “			
TEMATSKO PODRUČJE: društvene i zakonske norme			
IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	KATEGORIJE/TEME	POTKATEGORIJE (Specifičnosti kategorija u potkategorijama)
<p>(O3) „<i>Neki imaju, neki ne.</i>“</p> <p>(O1) „<i>To sa centrom riješiti.</i>“</p> <p>(O1) „<i>Ima S., nisu svi protiv toga.</i>“</p> <p>(O6) „<i>Mislím da bi mi svi trebali imat pravo.</i>“</p> <p>(O1) „<i>Ako Konvencija Europske unije '99 potpisala sporazum sa osobama s intelektualnim teškoćama da oni imaju prava na sve, uz veliku podršku i uz veliko usmjeravanje ka tome cilju.</i>“</p> <p>(O4) „<i>Pa baš i ne.</i>“</p> <p>(O5) „<i>Slabo je to samozastupanje.</i>“</p> <p>(O1) „<i>A i plus toga, samozastupanje osoba s intelektualnim teškoćama ne mogu ostvariti neka prava kao što i većina ljudi u</i></p>	<p>Nesigurnost i neslaganje kod sudionika kada je riječ o pravu na izražavanje seksualnosti kod osoba s IT.</p> <p>Poznavanje svrhe Konvencije EU.</p> <p>Sudionici kažu da na sastancima za samozastupanje slabo razgovaraju o pravima osoba s IT.</p>	<p>PRAVO NA IZRAŽAVANJE SEKUSUALNOSTI OSOBA S IT</p> <p>EUROPSKA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA</p> <p>SAMOZASTUPANJE</p>	<p>Nesigurnost</p> <p>Neslaganje</p> <p>SVRHA = Ostvarenje svih prava osoba s IT uz:</p> <p>Podršku</p> <p>Usmjeravanje</p> <p>Razgovarati više o pravima osoba s IT</p>

<p><i>Republici Hrvatskoj. Tu je nemoguće.“</i></p> <p><i>(O1) „Pa zato što su više diskriminirani. Onak' kaže šta ti možeš.“</i></p> <p><i>(O2) „Kao nećeš postat normalna osoba i tako dalje.“</i></p> <p><i>(O3) „Kao niste sposobni.“</i></p>	<p>Mišljenje kako osobe s IT ne mogu ostvariti prava kao većina državljana RH zbog diskriminacije i nesposobnosti.</p>	<p>PRAVA OSOBA S IT U RH</p>	<p>Diskriminacija</p>
<p><i>(O2) „Djeco naša, djeca i tako to.“</i></p> <p><i>(SUDIONICI) „Odrasli ljudi!“</i></p> <p><i>(O1) „A nije.“</i></p> <p><i>(O1) „Pa odrasli ljudi bi trebali živjet ko i svi normalni ljudi u Republici Hrvatskoj. Znači imaš svoj stan, svoju sobu. Imaš svoju intimu. Biraš si šta ćeš si skuhat danas. Biraš si šta ćeš si uzet za obući. Sam si fino isplaniraš dan..“</i></p>	<p>Sudionici kažu da ih drugi znaju nazivati djecom iako su oni odrasli ljudi i znaju da to nije u redu.</p> <p>Znanje kako bi odrastao čovjek trebao živjeti (IMATI svoj stan, sobu intimu; BIRATI što ćeš skuhati, obući; isplanirati dan).</p>	<p>INFANTILIZACIJA</p> <p>ODRASLOST</p>	<p>Posjedovanje</p> <p>Pravo na izbor</p>
<p><i>(O1) „A ma ne, to sve mora postojati stvar dogovora.“</i></p> <p><i>(O4) „Mi se to, evo na primjer ja kad dođe meni asistentica mi se dogovorimo šta ćemo danas radit, šta ćemo sutra i tako.“</i></p> <p><i>(O4) „Nema nikakvih problema, da se“</i></p>	<p>Sudionici samostalno odlučuju o tome što žele raditi u stanu uz dogovor s asistentima.</p>	<p>PRAVO NA IZBOR</p>	<p>Organizirano stanovanje - dogovor s asistentima</p>

<p><i>dogovorit.“</i></p> <p><i>(O1) „Naši asistenti su super.“</i></p> <p><i>(O1) „I zato smo mi, iznimno tamo smo se morali boriti, tamo je bilo vruće, ima tisuće bolesnika. Evo moj A. će reći kad dođe. Tamo smo morali kuvati, pa dobro posluživati“</i></p> <p><i>(O1) „Da. al su to sad zatvorili, fala Bogu.“</i></p> <p><i>(O2) „Bili smo ko u kavezu.“</i></p> <p><i>(O1) „Da. ne dođeš na vrijeme na ručak, nema ručka. Sad ti čekaj do večere.“</i></p> <p><i>(O1) „U dnevnom centru.“</i></p> <p><i>(O1) „Trebalo raditi, imati novce.“</i></p> <p><i>(O2) „Pa da se osjećamo korisni i da fino budemo dobrobit za društvo.“</i></p> <p><i>(O2) „I da nas ljudi prihvaćaju takve kakvi jesmo.“</i></p> <p><i>(O2) „A ma je. Ma trideset puta. Još sam se ja takvim ljudima suprotstavljao. Dakle ja čovjek sam, nemam dlake na jeziku. Ja mu kažem ovako ti se ostavi mene kao što sam ja tebe. Kao što ti imaš osjećaja, ja imam osjećaja, koja je tu</i></p>	<p>Sudionici opisuju kakav im je bio život u ustanovi prije uključivanja u organizirano stanovanje.</p> <p>Rad u dnevnom centru.</p> <p>Sudionici objašnjavaju zašto im je važno raditi (zaraditi novac, osjećaj koristi i dobrobiti za društvo, prihvaćanje od strane drugih).</p> <p>Negativna iskustva u radu kada drugi govore osobama s IT da nešto ne mogu ili ne smiju.</p>	<p>PRAVO NA IZBOR</p> <p>VAŽNOSTI RADA</p>	<p>Ustanova – kršenje prava na izbor</p> <p>Dnevni centar</p> <p>Naknada za rad</p> <p>Osjećaj korisnosti i dobrobiti za društvo</p> <p>Prihvaćanje od drugih</p> <p>Negativna iskustva</p>
--	--	--	---

<p>razlika? Razlika je jedino između tebe i mene što ti možeš malo više od mene udariti, a ja malo manje. Jedino u tome.“</p>			
<p>(O2) „Ja vjernik nisam.“</p> <p>(O4) „Ja sam inače išla u Crkvu, ali ja i dalje vjerujem u Boga.“</p> <p>(O3) „Ja mislim da ne.“</p> <p>(O6) „Što se tiče seksa, kaže Crkva e ovako...“</p> <p>(O3) „...ništa prije braka.“</p> <p>(SUDIONICI) „Nitko“ (smijeh sudionika).</p>	<p>Neki sudionici su vjernici, a neki nisu.</p> <p>Crkva kaže da ne bi trebalo imati intimne odnose prije braka.</p> <p>Ljudi se ne pridržavaju mišljenja Crkve.</p>	<p>CRKVA</p>	<p>Vjernici / nisu vjernici</p> <p>Zabranjeni odnosi prije braka</p>
<p>(SUDIONICI) „Loše.“</p> <p>(O2) „Prenose se razne spolne bolesti.“</p> <p>(O1) „SIDA.“</p> <p>(O1) „Zato što je to za mene bolesno i to ružno i zato ide na lječilište.“</p>	<p>Neodobranje homoseksualnih odnosa.</p> <p>Razlozi su prijenos spolnih bolesti, smatraju to bolešću.</p>	<p>HOMOSEKSUALNI ODNOSI</p>	<p>Neodobranje</p> <p>Razlozi (spolne bolesti, SIDA)</p>
<p>(O2) „Na primjer prisiljavat osobu na seks. Silovanje.“</p> <p>(O1) „Pa ne smije se na primjer bježati u sobu, da se zatvoriš da se seksaš, vezati osobu za krevet.“</p>	<p>Zakoni nam zabranjuju loša seksualna ponašanja poput silovanja i nasilja.</p>	<p>ZAKONOM ZABRANJENO</p>	<p>Zabranjeno silovanje</p> <p>Zabranjeno nasilje</p>

<p>(O4) „Pa smije se pogledat nekoga, lijepo pričat, ali sad se ljubakat pred drugima, e pa to moramo nasamo. ono kad smo sami, onda se ljubiti, seksati i tako. Jel' Vas mogu nešto pitati? Jel' zdrav seks?“</p> <p>(O1) „Ma ne ne, učim ja tako malo o tim stvarima u životu. Ja na primjer sam jednom vidio tako na ulici kako se ljube cura i dečko pa sam pitao tog svog prijatelja i prijateljicu da me treba tako malo naučit jel' da malo popričamo.“</p> <p>(O1) „Pa to se smije.“</p>	<p>U javnosti smijemo pogledati drugog, pričati s njim i ljubiti se.</p> <p>U privatnosti se ljudi mogu intimno dirati, imati intimne odnose.</p>	<p>SEKSUALNA PONAŠANJA</p>	<p>Javnost</p> <p>Privatnost</p>

Tabela 14 Tijek kodiranja podataka za šesto istraživačko pitanje „Kakva je svijest osoba s intelektualnim teškoćama o rizicima povezanim sa seksualnim odnosima?“

Istraživačko pitanje: „Kakva je svijest osoba s IT o rizicima povezanim sa seksualnim odnosima?“			
TEMATSKO PODRUČJE: rizici u seksualnim odnosima			
IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	KATEGORIJE/TEME	POTKATEGORIJE (Specifičnosti kategorija u potkategorijama)
<p>(O3) „Zbog bolesti.“</p> <p>(O3) „SIDA.“</p> <p>(O4) „Seksualnim odnosima.“</p>	<p>Mijenjati partnere nije dobro zbog spolnih bolesti.</p> <p>Spolne bolesti se prenose seksualnim</p>		

	odnosima.		
<p>(SUDIONICI) „Kondome!“</p> <p>(O5) „Od bolesti.“</p> <p>(O5) „Ako osoba baš nije spremna za to sve, obitelj, djecu.“</p> <p>(O2) „Imaš tih kontracepcijskih pilula.“</p>	<p>Za zaštitu od bolesti i neželjene trudnoće je dobro koristiti kontracepcijska sredstva – kondome i kontracepcijske pilule.</p>	<p>KONTRACEPCIJSKA SREDSTVA</p>	<p>Kondomi, pilule</p> <p>Zaštita (od bolesti, trudnoće)</p>
<p>(O5) „Šta je to?“</p> <p>(O1) „To se kod muškaraca sjeme malo podveže i to je to.“</p> <p>(O2) „Ma daj šta je to?“</p> <p>(O4) „Jel' to obrezivanje kod muškaraca?“</p> <p>(SUDIONICI) „Strašno.“</p> <p>(O1) „Ajde hvala Bogu pa toga nema.“</p>	<p>Samo jedan sudionik poznaje pojam „sterilizacija“, ostali ne znaju što je to i nagađaju.</p>	<p>STERILIZACIJA</p>	
<p>(O1) „Sa liječnikom.“</p> <p>(O5) „Nije dobro stalno mijenjati kontracepciju, ja već 3 mjeseca imam to.“</p> <p>(O6) „A mogu vam ja nešto reći. Ja pijem kontracepciju trikilat i dobro mi je, hvala Bogu.“</p>	<p>O kontracepciji se savjetujemo s liječnikom.</p> <p>Dvije sudionice imaju iskustva sa uzimanjem kontracepcijskih pilula.</p>	<p>KONTRACEPCIJSKA SREDSTVA</p>	<p>Savjetovanje s liječnikom</p> <p>Iskustva (kontracepcijske pilule)</p>

Tabela 15 Tijek kodiranja podataka za sedmo istraživačko pitanje „Kako osobe s intelektualnim teškoćama procjenjuju seksualna, bračna i obiteljska prava?“

Istraživačko pitanje: „Kako osobe s IT procjenjuju seksualna, bračna i obiteljska prava?“			
TEMATSKO PODRUČJE: seksualna, bračna i obiteljska prava			
IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	KATEGORIJE/TEME	POTKATEGORIJE (Specifičnosti kategorija u potkategorijama)
<p>(O4) „Tu se ide na sud ako je ovaj oduzeta ovaj ako mu je odredit skrbnik, ako ima skrbnika, onda prvo mora ići na sud da se vidi jel' sposoban, jel' ima ovaj tu „</p> <p>(O1) „Pa podnosi sam skrbnik.“</p> <p>(O4) „Bez predstavnika on ništa ne može. To skrbnik sve“</p> <p>(O1) „Ja znam kako ide ta situacija. Ide ovako. Osoba s intelektualnim teškoćama koja ima skrbnika, a želi se da se vjenča mora to sve na ovaj način. Da osoba s intelektualnim teškoćama se mora potruditi da je ona samostalna i da je ona stabilna u toj vezi i da bi se moglo napisati godišnje izvješće o tome svemu i da se to sve napiše. I onda se tek na kraju shvati jel' ti to možeš ili ne.“</p>	<p>Poznavanje načina na koji osoba s IT kojoj je oduzeta poslovna sposobnost može stupiti u brak.</p> <p>Molbu za stupanje osobe s IT u brak podnosi skrbnik osobe s IT.</p>	<p>PRAVO NA BRAK OSOBA S IT</p>	<p>Tijek stupanja u brak</p> <p>Molba</p> <p>Materijalna sredstva</p>

<p>(O3) „<i>Da, ali ispada da je to već godinama, ali nikako.</i>“</p> <p>(O4) „<i>I da želimo već godinama, ali nas stopirali</i>“</p> <p>(O1) „<i>Ma nije to. Svi se mi možemo oženiti i udati. Pitanje je kod nas tko ima. Onaj ko nema skrbnika on se može vjenčati, ali postoji još jedan način, financijski. <i>Financijski možeš podnijeti ili ne možeš podnijeti.</i></i>“</p> <p>(O4) „<i>Pitala sam ja A., ona je rekla mogu, ali kako je on isto reko zbog financija nemam.</i>“</p> <p>(O4) „<i>Jel' svećenika moraš platiti, Crkvu</i>“</p> <p>(O1) „<i>Otić' kod matičara.</i>“</p> <p>(O4) „<i>Al mi smo mislili, ja sam mislila samo kod matičara. Jel' se matičar plaća isto?</i>“</p> <p>(O1) „<i>Isto. 400 kn se plaća.</i>“</p> <p>(O3) „<i>Ja radim.</i>“</p> <p>(O1) „<i>Pa teško, sa ovim šta dobivamo.</i>“</p> <p>(O4) „<i>Teško ostvariti. Sad sam probala nać' još jedan posao, sad ne znam, sad će me zvat, šta s tim</i>“</p>	<p>Osobe iz fokus grupe koje su u vezama kažu da se godinama žele vjenčati ali ne mogu.</p> <p>Najveći problem zašto se to ne ostvaruje je financijske prirode. Treba platiti svećenika, matičara.</p> <p>Obzirom na veličinu naknade za rad koju sudionici dobivaju radeći u dnevnom centru, sudionici smatraju da je teško uštedjeti novac.</p>		
--	---	--	--

<p>(O4) „Ja mislim da oni koji žele imat svoje dijete da“</p> <p>(O1) „E to, mogu imati.“</p> <p>(O1) „A s kime? Nije Vam to baš“</p> <p>(O3) „A ne smijemo baš. A nismo, ne.“</p>	<p>Sudionici smatraju da osobe s IT mogu imati svoju djecu.</p> <p>Sudionici navode da o tome nisu razgovarali s nekim drugim.</p>	<p>DJECA U BRAKU OSOBA S IT</p>	<p>Nedostatak informacija</p>
<p>(O1) „Zakon.“</p> <p>(O3) „Zakon. Da mogu imat djece i da nemam nikakav problem onda. Meni je problem oko djece ovaj kad treba previt.“</p> <p>(O1) „Trebalo bi malo više zaposliti stručnih ljudi. Pa bi trebalo imati tu kojekakve edukacije. Educirat se o svemu tome, kako šta, kao se znati snaći u nekoj situaciji jer ti to ne možeš znat, a u biti treba nekoga savjet kako to sve skupa. Sve to ima, sve se to skupa može napraviti, staviti sve skupa za stol, sjest i dogovoriti se. Šta tko će raditi dio posla ovog, tko će raditi dio posla onog. Sve se to može. Nema na ovome svijetu što se ne može, ako se ako se ne dogovore. Tako da se sve može.“</p>	<p>Promjene koje su potrebne kako bi se ostvarila seksualna, bračna i obiteljska prava osoba s IT (promjena zakona, podrška, zaposliti više stručnih osoba, edukacije, dogovor).</p>	<p>PROMJENE U OSTVARIVANJU seksualnih, bračnih i obiteljskih prava osoba s IT</p>	<p>Zakon</p> <p>Podrška</p> <p>Stručno osoblje</p> <p>Edukacije</p>

<p>(O1) „Možemo dobit informacije.“</p> <p>(O1) „Centar za socijalni rad, Crveni križ, ova županija. pa onda grad Osijek, Ministarstvo, liječnici, službe i tako.“</p>	<p>Službe za koje osobe s IT smatraju da bi im trebale više davati informacija o ovim temama su CZSR, Crveni križ, županija, gradski uredi, liječnici.</p>	<p>IZVORI INFORMACIJA</p>	<p>SLUŽBE (CZSR, Crveni križ, županija, gradski uredi, liječnici)</p>
<p>(O1) „Da nam dođete tako dvaput mjesečno“</p> <p>(O2) „Pa neke studentice i studenti ovako.“</p> <p>(SUDIONICI) „Da da.“</p> <p>(O1) „Volio bi da dođe neka pravica i da nam kaže kakva mi imamo prava, kakva mi nemamo. Kako možemo ostvarit neka prava i na koji način sve to skupa. Da nam dođu i doktori i pravnici, ali ono da dođe stručan, a ne da ne znaju i takve stvari.“</p> <p>(O3) „Evo sad vratimo na početak. Mislim živimo ja i dečko. I sad mi bi htjeli ovaj da budemo mi sami da spavamo.“ (O3) „Ahha, već godinama stalno. U tom našem planiranju, stalno govore kak' se to ne može. Opet i zbog financija. Stalno istu priču pričam i šta onda nakon nje radim, jednom riječju ništa.“</p>	<p>Sudionici bi u budućnosti voljeli dobiti više informacija o ovoj temi od strane profesorice Bratković, studenata, pravnika i liječnika.</p> <p>Nekoliko parova u stanovanju želi živjeti samostalno ali to ne mogu ostvariti. Glavni problem je financiranje.</p>	<p>IZVORI INFORMACIJA</p> <p>SAMOSTALNO STANOVANJE</p>	<p>Stručnjaci s visokoškolskih ustanova Studenti Pravnici Liječnici</p> <p>Materijalna sredstva</p>

<p>(O1) „Živit' sami bez još jednog dodatnog para, bez cimera. <i>Ja i ona smo to htjeli tako živjet, ali međutim opet se sve zbog novaca.</i>“</p> <p>(O4) „Evo nas je isto četvero. Mi imamo svoju sobu, cimerica ima svoju sobu i cimer svoju sobu. <i>Ne možemo mi bit sami, nas dvoje sami.</i>“</p> <p>(O1) „<i>A voljeli bi da se promjeni financijska situacija. Mi kažemo da nam država da novaca, a oni kažu pusti to kako je.</i>“</p> <p>(O1) „<i>Da nas eto prihvate kakvi jesmo i da fino poštivaju naše</i>“</p>	<p>Sudionici žele da se financijska situacija popravi, da ih se prihvati i poštuje takve kakvi jesu.</p>	<p>PROMJENE</p>	<p>Materijalna sredstva Prihvaćanje Poštovanje</p>
---	--	-----------------	--